

Régészeti kutatások Szegeden.

Szegeden két intézet dolgozik a régészeti kutatások terén. Az egyik, a Szeged Városi Múzeum, a város újjraépítése után, 1883-ban kezdte meg a működését. A másik az egyetem archaeológiai intézete, amely csak 1924 óta dolgozik azokon az alapokon, amelyeket a kolozsvári intézet tradícióból mentett át az Alföld szívébe. Mindkét intézetnek más-más a feladata, de mindkettőnek egy közös célja is van: felszínrehozni és megismertetni azokat a történelemelőtti és történelmi emlékeket, amelyek elképzelhetetlen gazdagságban lappanganak az Alföld talajában.

*

Az 1859-ben megindult Archaeológiai Közlemények régészeti krónikájában, az ország legkülönbözőbb részein előkerült leletekről olvashatunk. Szegednek és a környékén levő helységeknek nevét, sokáig hiába keressük ebben a rovatban. Alsóvárosi templomáról azonban Ipolyi, már a II. kötetben megemlékezik.¹

Az 1868-ban — amannak kiegészítésére indított Archaeológiai Értesítő első kötetében, már szegedi gyűjtő nevével is találkozunk. Kárász Géza szegedi múzeumáról emlékezik meg a rövid híradás, abból az alkalmából, hogy egy Brassóban talált germán aranygyűrűt és egy apulumi Mithras emléket szerzett.² Ez a két tárgy is mutatja, hogy a gyűjtemény csak úri kedvtelés kielégítését szolgálta s ha a Szeged környékén előkerült emlékeket — esetleg — figyelemmel kísérte is, sem erről, sem a múzeum további sorsáról semmit sem tudunk. Ezt a gyűjteményt tehát nem lehet olyannak tekinteni, amely a közművelődésnek számottevő tényezője lett volna.

A hatvanas években Rómer Flóris volt a magyar régészet ügyének lelkes szószólója, tevékeny szervező munkása. Az ő szava sem ért el Szegedre. Országszerte alakultak régészeti társulatok és múzeumok, de Szeged ettől a mozgalmától sokáig távolmaradt.

A múzeumi gondolatról 1872-ben olvasunk először. Szél Farkas, a Magyar Nemzeti Múzeumba került Horgos-pörösi honfoglaláskori sír

¹ A. K. II. 142. és 183. l.

² A. É. 1868. 19—20. l. Lásd még e gyűjteményről: A. É. 1880. 215. l.

ismertetése kapcsán a következőket írja: „Azon buzgó működés, amelylyel az „Arch. Értesítő“ szerkesztője hazai régészetünket évek óta megteremteni igyekszik, nálunk is élénk visszhangra talált s ennek következtében néhány lelkes ügybarát, *Reizner János* ügyvéd és szenvedélyes régész buzgólkodása folytán egy magán történelmi és régészeti társulatot alakított, mely kapcsolatban az itteni „Szabadelvű kör“ történelmi szakosztályával — miután a tagok nagyrészt ugyanazok — feladatának tekinti egyrészt alföldi népünknel odahatni, hogy az archaeológiai tárgyakat ne pusztítsa, azok tudományos becsét felismerje, és az előforduló leleteket bejelentse, másrészt az egyes leleteket összegyűjtse s így egy *Szeged vidéki múzeum* alapját megvesse“.³

Hogy csakugyan ez volt az első komoly megmozdulás, az kitűnik Rómer megjegyzéséből: „Alig vagyunk képesek kellőleg kifejezni benső örömünket az újabb lendület fölött, melyet tudományunk ezen elébb egykedvű vidéken nyert“.⁴

A két lelkes embernek tervét azonban úgy látszik egyelőre keresztül húzta az „egykedvűség“. Csak így érthető, hogy arról a seregszemléről, amelyet az 1876. évi budapesti nemzetközi kongresszus és a vele kapcsolatos kiállítás jelentett, Szeged távolmaradt. Sem Kárász Géza magángyűjteménye, sem az új megmozdulás nem vett részt ebben a hatalmas demonstrációban, amely először irányította felénk a külföldi régészek figyelmét. Rómer térképén, nemcsak Szeged neve nincs rajta, de még azok közül a lelőhelyek közül is csak kettő van feltüntetve (Kláralfalva és Oroszlámos), amelyen a később megalakult múzeum valaha ásott.⁵ A sok halom közt hiába keressük az Óthalmot, amelynek részben idekerült leletei — Kálmány Lajos Szőregről származó első bronzkori edé-

³ A. É. 1872. 40. l. — Reiznertől való az a felhívás is, amelyről a Szegedi Híradó (1872. 31. sz.) nyomán az A. É. is megemlékezett, (1872. 189. l.), valamint a horgosi és algyői elpusztult leletekről szóló tudósítás (1873. 11. l.) és a Szt.-Mihály-Teleken tervezett ásatás bejelentése is (1878. 267. l.).

⁴ U. ott 43. l. jegyzet. — Ennek a megmozdulásnak azonban nem volt tartós eredménye. Bár a Szegedi Híradó néhány számában olvasunk a szakosztály alakulásáról (Elnök: Löw Lipót, alelnök: Magyar Gábor, jegyző: Reizner János; Sz. H. 1872. 120. sz.), a beérkezett adományokról (11., 33., 57., 79., 137. sz.), úgy látszik csakhamar megszűnt a lelkesedés. Ezt bizonyítja *Ambrus József* tanárnak a Sz. H. 1875. 64—65. számában megjelent cikke: A műrégészetről. Ebben általános dolgokon kívül, főleg a földművesek kezein elkallódó régiségekről szól s elsőként ad hírt az ó- és újszentiváni, deszki és szőregi leletekről, sírokról. Félreérthetetlenül célóz, az első megmozdulás sikertelenségére, mikor ezeket írja: „mindenekelőtt ajánlom a komoly és higgadt megfontolást, mert tapasztaltam, hogy Szegeden nagy szalmaláng uralg, mely egy pillanatban magasra csap, a másikban már hült hamú“.

E közlemény hatása alatt szólalt meg *Kovács János*: Történelmi és műrégészeti társulatot Szegednek c. felhívásában (Sz. H. 1875. 99—100. sz.) s az elakadt mozgalmat ő is érinti: „A szellemi hadjárat határozott irányban haladt s már-már hódításokat is tesz vala, midőn egyszer csak visszavonulva a feledékenység ködébe, többé semmit sem hallat magáról“.

⁵ Magyarország őstörténelmi térképe. Comptes-Rendu 1878. II. kt. 1. rész.

neyei után — alapját képezték az 1883-ban már gyűjtő, de formailag csak 1885-ben megalakult városi múzeumnak.⁶

Ezek a leletek, mint ismeretes, akkor kerültek elő, amikor az 1879. évi árvíz után, a körtöltés építésére az Óthalomból — mint a legközelebb fekvő szárazon maradt területről — földet hordtak. A leletek egy része a Nemzeti Múzeumba került, kisebb része a királyi biztossághoz s annak felosztása után a Somogyi-könyvtár mellett szervezendő múzeumba. Ebből is látszik, hogy a múzeum is, mint annyi más kulturális intézmény, a rekonstrukciónak köszönheti létrejöttét. Létrehívásából, kétségtelenül a Somogyi-könyvtárnak — Magyar Gábor után — első igazgatóját, Reizner Jánost illeti az oroszlanrész, aki — Török Aurél rószkei⁸ ásatása után — Szeged első ásató régésze volt.

Amilyen nehezen született meg a múzeum-alapítás gondolata, éppen olyan nehezen sikerült azt átadni a közművelődésnek. 1883-ban, a királyi

⁶ A. É. 1890. 435—438. l. — *Kuzsinszky Bálint*: Délvidéki és erdélyi múzeumok. A. É. 1888. 239—240. l.

⁷ A jegyzetekben közöljük a szegedi múzeum régészeti anyagára vonatkozó bibliográfiát, amelyről tudjuk, hogy korántsem teljes. A múzeumi tisztviselők irodalmi munkásságának összeállítása egészíti ki az adatokat, a megfelelő helyen.

Az Óthalomban talált régiségekről bőséges irodalmunk van: A. É. 1879. 285. l. (Jelentés). — *Varázséji Gusztáv*: A szeged-óthalmi őstelep és temető. A. É. 1880. 323—336. l. — *Kovács János*: A szegedi rom-vár. Szegedi Híradó 1880. 227. és 229. sz. — *Pulszky Ferenc* előadása a sövényházi és óthalmi leletekről. U. ott 1880. 124. sz. — *Pulszky Ferenc*: Rekeszes ötvösség Magyarországon. A. É. 1881. 146—156. l. — *Kovács János*: Az óthalmi koponyák. Szegedi Híradó. 1882. 92—96. sz. — *M. Lenhossék*: Die Ausgrabungen zu Szeged-Óthalom, in Ungarn. Wien. 1886. — *Pulszky Ferenc*: Perjámosi lelet. A. É. 1886. 27. l. — *Farkas Sándor*: A csongrádi népvándorláskori telepről. A. É. 1886. 355. l. — *Hpl.*: A. É. 1889. 371. l. — *H. J.*: Népvándorláskori temető Mártélyon. A. É. 1892. 420. l. — *Pósta Béla*. Sziráki ásatások. A. K. 1895. 82—84. l. — *Nagy Géza*: Budapest a népvándorlás korában. Budapest Régiségei, 1897. 71—72., 75. 82—84., 93. l. — *Hampel József*: Újabb hazai leletek az avar uralom korából. A. É. 1900. 97. l. — *Czirák Gyula*: Gombosi (Bogojevai) régiségekről. A. É. 1901. 422. l. — *Éber-Nagy*: Sírleletek a régibb középkorból. A. É. 1901. 291. és 315. l. — *Hekler Antal*: Avarkori sírok Dunapentelén. A. É. 1909. 101. l. — *Felvinczi Takács Zoltán*: Szeged-óthalmi hún művészeti emlékek. A. É. 1915. 211—223. l. — *Supka Géza*: A belsőázsiai népek művészetének alapformáihoz. A. É. 1915. 341—348. l. — *S. G.*: A halászó madár típusához. A. É. 1917. 190—191. l. — *Gy. Rhé und N. Fettich*: Jutas und Öskü. ΣΚΥΘΙΚΑ. 4. 1931. 65. l. — *L. Bartucz*: Anhang über die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabung in Mosonszentjános. ΣΚΥΘΙΚΑ. 2. 94. l. — *Zoltán de Takács*: L'art des grandes migrations en Hongrie et en Extrême Orient. Extrait de la Revue des Arts Asiatiques. Paris, 1931. 14. l. és T. XV. 18. c. — *László Gyula*: Adatok az avarkori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz. Budapest. 1935. — *Marosi Arnold és Fettich Nándor*: Dunapentelei avar sírleletek. A. H. XVIII. 96. l. 94 jzt. — Ezekén kívül *Pulszky Ferenc*: Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiből. 1888. 23. l. — *Hampel József*: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. 1894. (továbbiakban: Középkor) I. kt. 73—75. l. és LXIX—LXXII. tábla. — *Pulszky Ferenc*: Magyarország archaeológiája. 1897. II. kt. 81. l. — *Hampel József*: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn. (továbbiakban: Altertümer) III. kt. 113—116. l. és III. kt. 92—95. tábla. — Többször említi a leleteket *Pósta Béla*: Régészeti tanulmányok Oroszöldön, 1905. — Lásd még a 23. és 31. jegyzetet.

⁸ A. É. 1885. 149. l.

biztosság adományából már gyűlik a régészeti anyag, már együttvan a várbontás alkalmával előkerült nagyértékű lapidárium s már arra lehet gondolni, hogy a régi reáliskolában elhelyezett gyűjteményt a közönség előtt is megnyissák, amikor a régi épületből nemcsak a múzeumnak, hanem a könyvtárnak is ki kell költöznie, hogy a Fodor-féle házban rövid időre meghúzódván, végre saját — máig is használt, de soha sem megfelelő — palotájába költözködjék. Itt nyílik meg 1899-ben, abban a két helyiségben, amelyek a képtár mellett a magasföldszinten foglalnak helyet.⁹

Tizenhét éve gyűlt a városi múzeum régiségtárának anyaga, amikor a századfordulóra megjelent Reizner Jánosnak, az első igazgatónak négy kötetes monográfiája: Szeged története. Ez a munka késői követője volt a milleniumra írt hasonló munkáknak, amelyekben — írójuk érdeklődése szerint — több-kevesebb régészeti anyag is helyet kapott.

Reizner négykötetes munkájában a honfoglalás előtti időnek alig jut 15 oldal, de ennek is, majdnem a fele kép.¹⁰ A honfoglalás korának szegedi leleteivel még kevesebbet foglalkozik.

Nem érdektelen megtudni, mennyit ismert a régiségtár megalapítója Szeged és közvetlen környékének mondott idejéből. A múzeum anyaga, a Nemzeti Múzeum leletei és irodalmi adatok alapján az újabbkorból: Sövényháza,¹¹ Teés,¹² Szatymaz, Lebő, Csany, Röske, Rábé, Oroszlámos kőbaltáiról, vésőiről tesz említést; a rézkorból: a szilléri rézkincset;¹³ a bronzkorból: a zákányi, percesorai,¹⁴ dorozsmai, Szeged-Sándor-utcai¹⁵ leleteket ismeri, de a közölt képanyag és a múzeum tár-

⁹ Első berendezéséről lásd: *Kulinyi Zsigmond*: Szeged újkora. 490—495. l. — E szerint a múzeumnak csak érem- és régiségtára volt. A néprajzi osztály felállítását Reizner mindig ellenezte, ami annál kevésbé érthető, mert a bécsi világkiállításra ő gyűjtötte a népművészeti tárgyakat. (Sz. H. 1872. 145. sz.).

A múzeum megalapítására elhatározó volt annak az archaeológiai bizottságnak a működése, amelynek feladata volt a várbontás figyelemmel kísérése. Már ekkor írja a Sz. H.: „a váracsból fölszínre kerülő régiségek, azon leletekkel együtt, melyek a sövényházi ásatásból nyertek, a kir. biztos úr intenciója szerint, egy megalakítandó szegedi múzeum alapját fogják képezni”. (1881. 4. sz.). — Lásd még a 38. jegyzetet is.

¹⁰ Régészeti szempontból történt ismertetését lásd: A. É. 1900. 173—174. l.

¹¹ *Wosinsky Mór*: Az őskor mészbefüles díszítésű agyagművészete. Budapest, 1904. 50. l. A LXXVI. táblán bemutatott képek lelőhelyeinek egy része össze van keverve. Itt kap helyet a múzeumnak Gattájáról származó anyaga is, amelyről a Zeitschrift für Ethnologie is megemlékezik. (1905. 111. l.).

¹² U. ott.

¹³ *Pulszky Ferenc*: Szegedi leletek. A. É. 1881. 1—6. — A. É. 1883. 162. l. — A rézkor Magyarországon. 1883.: A szegedi lelet. 29—60. l. — Magyarország archaeológiája: Szegedi rézlelet. I. kt. 83—84. l. — *Téglás Gábor*: Rézkori tárgyak az Erdélyi medence területéről. A. É. 1888. 122—124. l. — *Farkas Sándor*: Óskori leletekről Szentvidéken. A. É. 1889. 255. l. — *Téglás Gábor*: Skytha leletek. A. É. 1913. 307. l., ezenkívül a malajdoki rézbaltát is említi.

¹⁴ *Hampel József*: A bronzkor emlékei Magyarhonban (továbbiakban: Bronzkor). II. kt. 112. l.

¹⁵ U. ott II. kt. 139. l.

gyai alapján megállapítható, hogy Sövényházáról¹⁶ aeneolitikus, Törökkanizsáról rézkori,¹⁷ Röszkéről,¹⁸ Tömörkény-újmajorból, Sövényházáról,¹⁹ Szeged-Rókusról, Öthalomból,²⁰ Zákányból, Nagyfából, Rábéről,²¹ Szőreg-ről, Borjasról bronzkori, Percsoráról hallstatti emlékek kerültek elő.²²

A jazigok itt tartózkodásáról a szeged-röszkői, tömörkény-újmajori, és a szegedi-újlőporraktári lelőhelyek anyagából van tudomása. Ebből az anyagból azonban a röszkői lelet egy része és a tömörkény-újmajori — mint már említettük — más korba tartozik. Ide kell azonban sorozni a csorvai, dóci, öthalmi, sövényházi,²³ szőregi, újszentiváni és horgosi²⁴ római kori leleteket is.

A húnok hagyatékát látja a sövényházi²⁵ és öthalmi²⁶ leletekben,

¹⁶ *Pulszky Ferenc*: Szegedi leletek. A. É. 1881. 1—6. l. — Egyik talpas edényét rajzban is közli *Hubert Schmidt*: Troja, Mykene, Ungarn. Z. f. E. 1904. 655. l. — *Wosinsky Mór*: Praehistorikus talpcsőves edények. A. É. 1891. 213. l., de lelőhelyeként nem Sövényházát, hanem Öthalmot említi. — *Nils Aberg*: Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. Theil III. 40. l.

¹⁷ *Hampel József*: Újabb tanulmányok a rézkorról. 1895. *Hampel*: Neuere Studien über die Kupferzeit. Z. f. E. 1896. 78. l. — *Gordon Childe*: The Danube in prehistory. 70., 82. l.

¹⁸ *Kuzsinszky*: i. m. A. É. 1888. 239. l. — *Hampel*: Bronzkor. II. 129. l. és III. CLXXXV. tábla. — *Tompá Ferenc*: Magyarország és Szilézia bronzkori kultúrájának kapcsolatai. A. É. 1923—26. 79. és 84. l. — *M-n L-s*: Archaeologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländer. A. É. 1904. 428. l. — *Miske Kálmán*: Bronzkori typológia. M. K. Ért. 1913. 14., 17., 22. l. — *Banner János*: A görög pyraunos eredete. Dolgozatok, 1929. 39. l. — *Nagy Géza*: Budapest a népvándorlás korában. 91. l.

¹⁹ *Hampel*: Bronzkor. I. XXVI. 8., II. 135. l. — *Pulszky Ferenc*: Magyarország archaeológiája. I. L. 8.

²⁰ *Varázséji Gusztáv*: i. m. A. É. 1880. 323—336. l. — *Szentkláray Jenő*: A kumándi ősi sír temetőről. A. É. 1883. 154. l. — *Gárdonyi*: Magyarországi halmok kérdéséhez. A. É. 1914. 388. l.

²¹ *Milleker Bódog*: Szerbkeresztúri őstelep. A. É. 1893. 300. l.

²² *Banner János*: Magyarországi zsugorított temetkezések. Dolgozatok, 1927. 18. l. — *Szeremlei Sámuel*: Hód-Mező-Vásárhely története. 1900. I. kt. őskori részében több itt említett leletre is hivatkozik. Lásd még *Zalotay Elemér*: Csongrád vármegye őskori települése. Dolgozatok, 1932. 49—102. l. — *Milleker Bódog*: Délmagyarország őskori régiségleletei. 1891. — U. ehhez pótlás. 1895. — Dél-Magyarország az őskorban. — *Kisléghy Nagy Gyula*: Torontál vármegye őstörténete. Magyarország Vármegyéi és Városai: Torontál vármegye. 1912. 304—328. l.

²³ A sövényházi leletre lásd: A. É. r. f. 1874. 57—58. l. — Az öthalmi leletről lásd: *Varázséji Gusztáv* i. m. és *Lenhossék* i. m. továbbá *Párducz Mihály*: A nagy Alföld római kori leletei c. dolgozatát. Dolgozatok, 1931. 74—161. l. Ebben a munkában a szegedi múzeum területén előkerült valamennyi jazig lelet közölve van. — Lásd még: *Almgren*: Studien über nordeuropäische Fibelformen. Mannus-Bibliothek 32. 101. l. I. jegyzet és 187. — *Georg Müller*: Die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Ungarn und Siebenbürgen. Ungarische Jahrbücher, 1931. 69. l.

²⁴ *Lehóczky Tivadar*: Adatok a Karoling időszak emlékeihez. A. É. 1913. 251. l. — *Nagy Géza*: Budapest a népvándorlás korában. 83., 93. l.

²⁵ *Pulszky*: Magyarország archaeológiája. II. 67. és 70. l. — A. K. 1895. 83—84. l. — A. É. 1915. 221. l. — *Márton Lajos*: Új leletek az abonyi régibb középkori sírmezőből. A. É. 1904. 313. l. — *Hampel*: Középkor. I. 575—77. l. és LXXIII.—LXXIV. tábla. — *Altertümer*. II. 116—118. l. és III. 96—97. tábla. — *N. Fettich*: Bronzeguss und Noma-

amelyek azonban éppen úgy az avar emlékesoportba tartoznak, mint a majdáni, domaszéki, egyházaskéri, horgosi²⁷ és kötörési leletek.

A germán emlékeket egy szegedi karkötő képviseli.²⁸

A honfoglalás korát²⁹ a pörös-dülői,³⁰ öthalmi,³¹ tömörkényi,³² bojár- és királyhalmi,³³ oroszlámosi,³⁴ domaszéki³⁵ és rábéli³⁶ leletek képviselik.

denkunst. ΣΚΥΘΙΚΑ. 2. 1929. 28., 29., 41., Taf. X. 4—11. — 40. I. Taf. VIII. 2. — *Fettich*: Die Beziehungen der Funde von Perniö. Eurasia Septentrionalis Antiqua, (E. S. A.) 1930. 64. I. — *Nagy Géza*: Budapest a népvándorlás korában. 82., 93. I. — *Zoltán von Takács*: Mittelasiatische Spätantike und „Keszthelykultur“. Jahrbuch der asiatischen Kunst, 1925. 61. I. és 64. tábla 6. — *Banner János*: Jelentés a Magyarországi-bölkényi próbaátásokról. Dolgozatok. 1926. 112. I.

²⁶ L. a 7. jegyzetet. Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai. *Pósta-Jankó*: A gyűjtemények leírása, többször is említi e leleteket. — *Zoltán von Takács*: i. m. 67. I. és 65. tábla 8.

²⁷ A horgosi leletre lásd: *Éber László*: Abonyi sírleletek a régibb középkorból. A. É. 1902. 253. I. — *Börzsönyi Arnold*: Győri temető a régibb középkorból. A. É. 1902. 134. I. — *Hampel*: Középkor. II. 474—478. I. — és CCCXX—CCCXXI. tábla. — *Altertümer*. II. 118—120. I. és III. 98—99. I. — *Fettich*: Die Beziehungen der Funde von Perniö. E. S. A. 1930. 64. I. — A majdáni leletre lásd: *Hampel*: Középkor. 2. 481. I. — *Csellány Dezső*: A kunszentmártoni avarkori ötvössír. 1933. 26. I. — *Hampel*: *Altertümer*, I. 357. I. — Domaszékre: *Fettich*: Bronzeguss. 45. I. — *Fettich*: Die Tierkampfszene in der Nomadenkunst. Recueil Kondakov 88. I. T. XI. 4. — Egyházaskérre: *A. Alföldi*: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde. E. S. A. 1934. 291—292. I. — *Fettich Nándor*: A honfoglaló magyarság fémművészete. 1935. 19., 21., 24. és 117. I. VIII. tábla 8. — V. tábla 24—31.

²⁸ A. É. 1879. 32. I.

²⁹ A szegedi területen talált honfoglaláskori leletekre nézve általánosságban lásd a következő munkákat: *Pósta-Jankó*: i. m. — *Pósta*: i. m. — *Dokus Gyula*: Árpádokori sírleletek Zemplén vármegyében. A. É. 1900. 41. I. — *Nagy Géza*: Magyarhoni lovas sírok. A. É. 1893. 223—234. I. — *Nagy Géza*: A régi kunok temetkezése. A. É. 1893. 105—107. I. — *Hampel*: Ornamentika a honfoglaláskor emlékein. A. É. 1904. 135—152. I. — *Nagy Géza*: Magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében. A. É. 1892. 300. I. — Zichy Jenő harmadik ázsiai útja. A. É. 1906. 397. és 406. I. — *Gárdonyi*: Magyarországi halmok kérdéséhez. A. É. 1914. 397. I. — *Richthofen*: A szláv kérdés Magyarországon régibb archaeológiájában. A. É. 1923—26. 145—147. I. — *Szendrey Ákos*: Az ősmagyar temetkezés. Ethnográfia-Népelet. 1928. 12—26. I.

³⁰ *Szél Farkas*: A pörösi sír. A. É. 1872. 40—43. I. — *Pulszky*: Magyar pogánykori sír leletek. 1891. 64. I. — *Hampel*: A honfoglaláskor hazai emlékei. 1900. (tovább: Honfoglalás.) 677. I. — *Nagy Géza*: Budapest a népvándorlás korában. 91. I. — Ebből a leletből 2 kengyel, egy zabla s egy emberi- és lókoponya a Szabadelvű Kör gyűjteményébe került (Sz. H. 1872. 33. sz.) Szél Farkas ajándékaként, de úgy látszik az árvízkor megsemmisült. A szegedi múzeumban nincs.

³¹ *gy*: Régészeti emlékek az Alföldön. A. É. 1891. 445. I. — *Hampel*: Honfoglalás. 580—583. I. — *Altertümer*. II. 502—503. és III. 350. I. — *Nagy Géza*: Magyar középkori fegyverzetéről. A. É. 1890. 293. I. és 1891. 120. I. — Budapest a népvándorlás korában 91. I.

³² *Hampel*: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről (tovább: Újabb tanulmányok.) 211. I. — *a — a*: Alpári ásatások. A. É. 1883. 162. I.

³³ *Kovács János*: Szeged és népe. 47—50. I. — *Borovszky Samu*: A honfoglalás története. 1894. 31. I. — *Könyöki Alajos*: Selypi leletek. A. É. 1892. 233. I. — *Marosi Arnold*: A székesfehérvári honfoglaláskori temető. A. É. 1920—22. 31. I. — *Munkácsy Mihály*: A kazáni városi múzeum Lihacsev-féle gyűjteményének kalauza. A. É. 1914. 147—148. I. — *Istváni G.*: Karácsonyi János: Kik voltak és mikor jöttek hazánkba a böszörmények, vagy izmaeliták? A. É. 1914. 54. I. — *Nyáry Albert* báró: Temető

A horgosi³⁷ lelet a kor végét jelzi. A germánoknak tulajdonított tömörkényi és baksi leletek éppen úgy a XI. századba tartoznak, mint a majdani lelet hajkarikái.

Középkori templomhelyeket ismer Csengelén, Kereseten, Öttömösön és Csorván.

Ezt a képet lehet megrajzolni a Reizner könyvéből s az általa gyűjtött régészeti anyagból. A könyv megjelenése egyidőre esik a múzeum régiségtárának ünnepélyes megnyitásával.³⁸

Még négy évig állott Reizner a múzeum élén s ez alatt az idő alatt fokozott mértékben folytatta régészeti munkáját; nemcsak gyűjti az anyagot, hanem az eddig végzett rábéli, szőregi rőszkei, tömörkény-újmajori ásatások után Lebőn kőkori, Sasülésen³⁹ bronzkori leletek után kutat, feltárja a 14 sírből álló óbébai kora-bronzkori temetőt, az öthalmi hallstatti a szőregi, újszentiváni, lebői és rivó-dülői jazig sírokat.

Az óbébai temető és a szőregi apátsági romok feltárása volt Reizner utolsó ásatási munkája.⁴⁰ Az előbbiről szóló beszámoló az Archaeológiai Értesítőnek ugyanabban a számában jelent meg, mint az 1904 január 19-én bekövetkezett haláláról szóló híradás.

Reizner igazgatása idején mentette meg Tergina Gyula az elpusz-

királyságunk első századából. A. É. 1902. 222. l. — *Mechtilides Nees*: A tiboldaróci sírlelet. A. É. 1932—33. 173—174. l. — *Hampel*: Honfoglalás. 528—530. l. és 624—626. l. — *Altertümer*. II. 574—578. l. és III. 391—392. T. — *Sebestyén Károly*: A magyarok íjja és nyila. Dolgozatok. 1932. 198. l. — *Bálint Alajos*: Honfoglaláskori sírok Ószentivánon és Bánkúton. Dolgozatok. 1932. 263. l. — *Julius Caspart*: Das frühgeschichtliche Gräberfeld bei Zillingtal. M. A. G. Wien. 1935. 31. l.

³⁴ *Hampel*: Honfoglalás. 674—676. l. — *Hampel*: Újabb tanulmányok. 125—128. l. és 20—21. T. — *Altertümer*. II. 655—656. l. és III. 430. T.

³⁵ *Hampel*: Újabb tanulmányok. 138—140. l. és 28. T. — *Altertümer*. II. 856—857. l. és III. 511. T.

³⁶ *Hampel*: Ornamentika a honfoglaláskor emlékein. A. É. 1904. 135—152. — *Pósta-Jankó*: i. m. 534. l. — *Hampel*: Újabb tanulmányok. 191—192. l. — Honfoglalás. 678. l. — *Richthofen*: i. m. 145—147. l. — *Nagy Géza*: Budapest a népvándorlás korában. 91. l.

³⁷ *Hampel*: Régiségek a honfoglalás korából. A. É. 1902. 299. l. — *Hampel*: Középkor. 2. 477—478. és CCCXXII—CCCXXIII. tábla. — *Altertümer*. II. 534—535. III. 373. tábla.

³⁸ Arch. Ért. 1899. 378. l. — A múzeum alakulásáról lásd: A. É. 1890. 435—438. l.

³⁹ *Miske Kálmán*: Bronzkori typológia. M. K. Ért. 1913. 16. l.

⁴⁰ Óbébára, lásd: *Miske Kálmán báró*: Versuch eines chronologischen Systems des ungarländischen Bronzezeit. Archiv für Anthropologie. 1916. Separatum. 263. l. és Tafel I. — Bronzkori typológia. M. K. Ért. 1913. 11., 16., 17., 19., 20., 23., 24. l. — *Reinecke*: Ein neuer Goldfund aus Bulgarien. Germania, 1915. 53. l. — *Jon Nestor*: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. 22. Bericht. 1932. 82., 84—85. l. — U. ott Rábéről is. — *Gordon Child*: The Danube in prehistory. 216—219. l. — *Banner János*: A Marosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. Dolgozatok. 1931. 2., 25. l. — A magyarországi zsugorított temetkezések. Dolgozatok. 1927. 22—23. l. — A szőregi apátságra: *Tömörkény István*: A szőregi templomromok c. közleményét (44. jegyzet) és *Ambrus József*: A szőregi apátság romjai c. cikkét, amely egyéb régészeti leletekről és legendákról is megemlékezik. Szegedi Híradó. 1875. 46. sz.

tulástól a horgosi leleteket s a további ásatásokhoz nemzeti múzeumi szakembert kívánt kiküldetni.⁴¹

A múzeum ásatásaiban két ember volt segítségére az igazgatónak. Előbb Lázár Béla s. könyvtáros, aki a majdáni⁴² aranyelet bejelentése után szállott ki, utóbb Tömörkény István, aki 1902 óta több ízben is vezetett ásatásokat.

Reizner János húsz évig igazgatta a múzeumot. Mint szűkebb hazájának historikusa, nagy körültekintéssel és pontossággal vezette ásatásait, készítette feljegyzéseit. Ha megállapításai — a haladó tudomány álláspontjával nem is egyeznek — mindenkor a kor színvonalán állanak. Tudta azt, hogy a gyűjteménynek csak akkor van értéke, ha tudományos anyaggyűjtésével a nyilvánosság előtt is megjelenik. Ez magyarázza meg azt, hogy minden ásatásának anyagát közölte s írásaival gyakran jelentkező, mindig szívesen is látott munkatársa volt, akkori egyetlen szakfolyóiratunknak, az Archaeológiai Értesítőnek.⁴³

Húsz éves alapvető munkásságával a feltámadt Szeged környékének régészeti térképéről eltüntette azt a fehér foltot, amely az 1876. évi kongresszusra készült térképen olyan kedvezőtlen színben tüntette fel az utolsó éveit élő régi Szegedet és művelődési viszonyait.

Reizner János igazgatásának utolsó éveiben, a múzeum régészeti tevékenysége mindenképp kilépett eddigi passzivitásából. Mint láttuk, anyaga most már nemcsak a véletlen leletekkel szaporodott, hanem na-

⁴¹ *Tergina Gyula*: Horgosi ásatások. Arch. Ért. 1894. 198—206. l. — E leleteket közli és többször is említi *Pósta*: i. m. is. — *Nagy Géza*: Hadtörténeti emlékek az ezredéves kiállításon. A. É. 1896. 351 l. — Országgyűlés elé terjesztett jelentés. A. É. 1895. 184. l. — *Julius Caspart*: Das frühgeschichtliche Gräberfeld bei Zillingtal. M. A. G. Wien, 1935. 33. l. — *Márton Lajos*: Új leletek az abonyi régibb középkori sírmezőből. A. É. 1904. 318. l. — *Hampel*: Altertümer. II. 120. l. és T. 99. — Középkor. 476. l. és CCCXXI. t.

⁴² Lásd 27. jegyzet.

⁴³ *Reizner János* a következő régészeti közleményeket írta: *A szegedvárosi múzeumból*. A. É. 1890. 435—438. l. — *Szeged vidéki leleteiről*. A. É. 1891. 355—358. l. — *A szegedi múzeum újabb szerzeményei*. A. É. 1891. 278—282. l. — *Rábéi ásatások*. A. É. 1891. 206—210. l. — *Szegedvidéki templomok és a kereseti harang*. A. É. 1891. 166—167. l. — *Magyar pogánykori sírleletek*. A. É. 1891. 97—114. l. — *A rábéi leletekről*. A. É. 1891. 46—47. l. — *Ásatások Csengelén*. A. É. 1892. 235—240. l. — *A szeged-röszkei sírleletek*. A. É. 1892. 161—168. l. — *A szeged-városi múzeum gyarapodása*. A. É. 1892. 90—91. l. — *A szeged-csorvai Árpádkori füstölő*. A. É. 1895. 361—365. l. — *A majdáni aranyelet*. A. É. 1895. 380—381. l. — *A tömörkényi bronzleletről*. A. É. 1896. 265—267. l. — *Éremlelet Sövényházán*. A. É. 1898. 81—82. l. — *A szegedi múzeum 1898—99-ben*. A. É. 1900. 432. l. — *Közlemények a szegedi városi múzeumból*. A. É. 1900. 182—190. l. — *A szegedvárosi múzeum érem- és régiségtárának gyarapodása*. A. É. 1902. 87—89. l. — *A rivó-dűlői ásatásokról és kötőrési leletekről*. A. É. 1903. 378—387. l. — *A szeged-domaszéki magyar pogánykori sírleletekről*. A. É. 1903. 268—272. l. — *A sasülési és szőregi leletekről*. A. É. 1903. 43—45. l. — *Lebői, őthalmi és óbébai ásatásokról*. A. É. 1904. 76—88. l. — *Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének Jelentései*. 1901: 35—36. l. — 1902: 33—34. l. — 1903: 62—65. l. II. *Rákóczi Ferenc rézpénzei*. Szegedi Híradó, 1872. 25—27. sz. — *Felszólítás Szeged és vidéke polgáraihoz, a hazai műemlékek ügyében*. (Löw Lipóttal együtt.) Sz. H. 1872. 31. sz.

gyobb jelentőségű ásatásokon feltárt telepek és sírok anyagával is. Ez a fejlődés *Tömörkény István* igazgatása alatt is tovább folytatódott. Ahogy az előbbi időnek legkimagaslóbb eredménye az óbébai, hazánkban első, kora-bronzkori sírmező feltárása volt, most a csókai kőkori telep éveken át tartó feltárásán kívül, az öttömösi Anjou-kori temető és a rábei kora-bronzkori telep feltárása jelentett, nemcsak a múzeum, de a tudomány szempontjából is jelentős haladást.

Tömörkény már kedvezőbb körülmények közt folytathatta még Reizner idejében megkezdett munkáját és igazgatásának második esztendejétől kezdve a sikerben, megértő munkatársával, Móra Ferencsel osztozott.

Tömörkény ásatásainak eredményeit ismeri a szakirodalom, hiszen 1902-től halála évéig elvégzett munkájáról mindig pontosan beszámolt az *Archaeológiai Értesítő* hasábjain.⁴⁴ De még ezzel sem elégedett meg. A múzeum harmincéves fennállása adott alkalmat arra, hogy egészen sajátos formában vessen egy pillantást a múzeum elvégzett munkájára. Az a közlemény, amely a Múzeumi és Könyvtári Értesítő lapjain megjelent, beszámolás a harminc év alatt egybegyűlt anyagról. Mindent magában foglal, ami akár szörványos lelet, akár ásatás anyagaként került a múzeumba. Az előbbi anyagban tehát olyan lelet is van, amely Szegedtől távol eső területéről került ide, de ásatást csak a város határában, vagy a szomszédos törvényhatóságok olyan közelfekvő területein végzett a múzeum, amelyek természetszerűleg ide inkább közelebb esnek, mint máshova.⁴⁵ És ebben a tekintetben olyan szigorúan ragaszkodott elveihez,

⁴⁴ *Tömörkény István* régészeti vonatkozású közleményei: *Szegedi múzeum*. A. É. 1902. 372—376. l. — *Ásatásokról a Kenyérváró dombon*. A. É. 1903. 387—388. l. — *A bilisícsi ásatásokról*. A. É. 1903. 50—53. l. — *Kőtörési leletekről*. A. É. 1904. 414—417. l. — *A szőregi templomromok*. A. É. 1904. 326—332. l. — *Oroszlamosi leletekről és ásatás a köröséri iskolánál*. A. É. 1904. 263—271. l. — *Szőregi leletek*. A. É. 1904. 192. l. — *Újabb kőtörési leletekről*. A. É. 1905. 419—420. l. — *Bilisícsi és egyéb újabb leletekről*. A. É. 1905. 251—257. l. — *Ásatások Al-Győnn*. A. É. 1906. 441—445. l. — *Adai leletekről*. A. É. 1907. 370—371. l. — *Leletek és ásatás Lelén*. A. É. 1908. 268—270. l. — *Óbébai leletek*. A. É. 1908. 286. l. — *Újabb dorozsmai leletek*. A. É. 1908. 286—287. l. — *Ásatás a rábei Anka-szigeten*. A. É. 1908. 287. l. — *Újabb leletek a szegedi múzeumban*. A. É. 1913. 70—76. l. — *A szegedi múzeumból*. A. É. 1913. 284—285. l. — *A szegedi múzeumból*. A. É. 1914. 156. l. — *A szegedi Városi Múzeum az 1915. évben*. A. É. 1916. 239—241. l. — *A szegedi Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum 1916. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés kivonata*. A. É. 1917. 221—223. l. — *A szenttamási megjel. régészeti M. és K. Ért.* 1913. 64—65. l. — *Adatok az Alföld régészeti térképéhez*. M. és K. Ért. 1913. 240—248. l. — *Régészeti telephelyek a Szérségben*. M. és K. Ért. 1915. 170—171. l. — Ezekon kívül lásd a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének következő Jelentéseit: 1904.: 60—62 l. — 1905.: 92—94. l. — 1906.: 95—96. l. — 1907.: 216—221. l. — 1908.: 223—231. l. — 1909.: 134. és 136. l. — és a Múzeumi és Könyvtári Értesítő ikövetkező kötetait: 1910.: 134—135. l. — 1911.: 187—188. l. — 1912.: 178—179. l. — 1913.: 158—159. l. — 1914.: 180—182 l. — 1915.: 113—116. l. — 1916.: 144—146. l. — és 1917.: 205—206. l.

⁴⁵ M. K. Ért. 1913. 240—248. l. — Az alább felsorolandó lelőhelyek anyagáról az A. É. hasábjain megjelent közlemények néhány bibliográfiai adatát ebben az összefoglalásban adja Tömörkény. Ez az összeállítás felment bennünket az adatok ismét-

hogy Algyőt, Rábét, Dorozsmát, Lebőt leszámítva, ásatásaival megmaradt a város nagykiterjedésű külterületén. (Bilisics, Feketeszl, Kenyér-várodomb.).

Ez a közlemény, amelynek megjelenése után ömaga már nem ásatott többet, alkalmas arra, hogy belőle Szeged környékének régészeti térképét közvetlenül a háborút megelőző időkről megrajzoljuk. Kiegészítés ez ahhoz a képhez, amelyet Reizner alapján adtunk s természetesen az ott említett helyeket jórészt itt is újból fel kell sorolnunk.

Időrendben haladva a következőket ismeri Tömörkény.

A kőkorból: Ada, Baks⁴⁶ Csóka, Lebő, Mindszent.

Az aeneolitikumból: Szentes.

A rézkorból: Bilisics,⁴⁷ Csóka, Lebő.⁴⁸

A bronzkorból: Ada, Algyő, Felgyő, Kötörés, Lebő, Majdán, Martonos, Nagyfa, Óscentiván, Óbéba,⁴⁹ Rábé,⁵⁰ Szeged-Bilisics⁵¹ (3 sír), -Kenyérvárodomb, -Királyhalom (1 sír), -Nagyszéksós.

A La Tène-korból: Ada.

A jазig-korból: Ada, Algyő,⁵² Dorozsma (3 sír), Kamarás,⁵³ Lebő (3 sír), Lele (2 sír), Oroszlámos, Óbéba, Szőreg, Újszentiván, Szeged-Bilisics, -Kenyérvárodomb (3 sír), -Királyhalom (3 sír), -Lőportári-dűlő, -Mórahalom (13 sír), -Rívódűlő⁵⁴ (13 sír), -Rösze.

Az avar-korból: Ada, Csóka, Szeged-Feketeszl (15 sír), -Kolozs-vári tér, -Bilisics (9 sír), Nagybecskerek.⁵⁵

A középkorból: Algyő, Csólyos, Horgos, Kelebia, Kötörés, Lebő, Lele (2 sír), Nákófalva, Oroszlámos (13 sír), Rábé, Tizsaszentmiklós, Szeged-Átokháza, -Balástya, -Bilisics (8 sír), -Csengele, -Királyhalom, -Öttömös.

Ásatásainak és múzeumi munkájának igazi értékét sokkal jobban meg lehet ismerni a régiségtár leltári feljegyzéseiből, mint publikációból,

lésétől s így csak a más helyeken megjelent irodalomra hivatkozunk. Az említett adatok — ha címükben nem is említik a lelőhelyeket — Reizner, Tömörkény és Móra régészeti irodalmi munkásságának jegyzékében amúgy is megvannak. Lásd a 43., 44. és 116. jegyzeteket.

⁴⁶ Adára nézve lásd *Krecsmárik*: Jellegzetes koponyák a Szeged-vidéki múzeumban. Dolgozatok. 1926. 179. l. — Baksra: *Banner János*: A badeni kultúra emlékei Hódmezővásárhelyen. Dolgozatok. 1935. 126. l.

⁴⁷ *Banner János*: A magyarországi zsugorított temetkezések. Dolgozatok. 1927. 20. l.

⁴⁸ U. ott 21—22. l.

⁴⁹ *Banner János*: A görög pyraunos eredete. Dolgozatok. 1929. 39. l. L. még a 40. jegyzetet.

⁵⁰ U. ott 37—38. l.

⁵¹ *G. Childe*: The Danube in prehistory. 319. l. és 174—175. l.

⁵² *Richthofen*: A hullámvonal-díszítésű agyagvedrek elterjedése és kormeghatározása. A. É. 1931. 263. l.

⁵³ U. ott.

⁵⁴ *Wosinsky Mór*: Az őskor mészbetétes agyagművészete. 51—52. l.

⁵⁵ *Márkiné, Poll Katalin*: Kürtösvégű karkötők az avar-korból. A. É. 1934. 58. l. — Hasonló karkötő volt a Deszk D. temető egyik sírjában is, egyebek között egy kereszt melléklettel is.

ami — emezek nagyobb része képek nélkül jelenvén meg — könnyen érthető.

„Beszámolói — írja Móra Ferenc — inkább leltárak, mint tanulmányok, amit szerénysége és tudomány becsülése magyaráz. Ha voltak is eredeti feltevései, elméletei, amik nem mindig az író fantáziáján, hanem a hatalmas intelligenciájú ember megfigyelésén is alapultak s etnográfiai analógiák ismeretéből is táplálkoztak, azoknak szaklapban való fejtegetését, a komoly tudomány megbántásának tartotta volna.”⁵⁶

Legnagyobb érdeme az volt, hogy a szegedi tanyai néppel meg tudta értetni, mi az a régészet s rá tudta szoktatni a véletlen leletek megbecsülésére és jó kézbe juttatására.

Továbbhaladt a Reizner János által megkezdett úton és annak felfogásával ellenkezően, nemcsak szükségét látta a néprajzi osztály felállításának, de — Szász Gyula fáradságot nem ismerő gyűjtései után — éppen úgy megvalósította, mint a Móra Ferenc által kezdeményezett természetrajzi osztályt.

A Főfelügyelőség hivatalos megállapítása szerint „a gondjaira bízott intézet odaadó, buzgó és hűséges vezetője volt, aki fáradhatatlan munkásságot fejtett ki az intézet fejlesztése és felvirágoztatása körül.”⁵⁷

1917 április 24-én bekövetkezett halála arra az időre esik, amikor a magyar tudomány műhelyeiben szünetet parancsolt a világháború, amelynek másfél év múlva bekövetkezett gyászos vége nemcsak a magyar közélet, de a múzeumi munka terén is nagy változásokat jelentett.

Ennek a nagy változásnak keresztülvitele *Móra Ferenc* nevéhez fűződik.

Móra Ferenc 1904 óta állott a múzeum és könyvtár szolgálatában. Amikor Tömörkény örökét átvette, már több nagyobb ásatást vezetett, amelynek egy részét publikálta is. Ada, Algyő, Csóka, Lele, Szeged-Mórahalom és -Öttömös, fennebb már hivatkozott leletei őrzik első tevékenységének emlékét. Közülök csak kettőt említsünk: Csókát és Öttömöst, amelyek tökéletesen indokolják azt az elismerő bizalmat, amellyel a Főfelügyelőség az új igazgató útját nemcsak egyengette, de amellyel megválasztása után fogadta is.

„Azzal, hogy Szeged város tanácsa a szegedi múzeum és könyvtár vezetését Mórara bízta — írja a Múzeumi és Könyvtári Értesítő — Tömörkény István féltő gonddal ápolt és fejlesztett intézete, egy tudatosan és energiával dolgozó jeles szakember kezébe került, aki hittel és szeretettel párosult tevékenységével bizonyára csak fejleszteni fogja Szeged városának szép kultúrintézetét.”⁵⁸

A csókai és öttömösi ásatás — sajátságos véletlen folytán — annak a keretnek két szélét jelenti, amelyek között az alföldi múzeumok régészeti tevékenysége lefolyik. Az előbbinek leletei az újabb-kőkorbá, az

⁵⁶ A. É. 1917. 220. l.

⁵⁷ M. K. Ért. 1917. 223. l.

⁵⁸ 1917. 221. l.

utóbbi az Anjou-korba tartoznak. Ennek a keretnek azok az ásatások adnak méltó tartalmat, amelyeket Móra, úgyszólván haláláig vezetett.⁵⁹

Kőkori ásatásai között kétségtelenül a csókai a legnagyobb jelentőségű. Nemcsak rendkívül érdekes és bámulatosan szép anyagának köszönheti ezt, hanem annak a módszernek is, amellyel Móra az ásatást vezette. Míg régészeti alapismereteivel Pósta Béla iskolájához kapcsolódott, a telepásatás technikáját⁶⁰ Roska Mártontól tanulta, aki abban az időben végezte a perjámosi bronzkori telep igen gondos feltárását. Ez az ásatás már akkor indult meg, amikor Móra évek óta dolgozott Csókán s így első ásatásai nem voltak annyira módszeresek, mint a három utolsó. De az új módszerrel folytatott utolsó ásatások alapján, a hihetetlen nagy anyagban könnyű tájékozódni és elkülöníteni azokat a kultúrákat, amelyek erre, az eddig legnagyobb kiterjedésű kőkori telepünkre, különböző irányból ideérkezve, hatottak. Ennek az anyagnak közzététele, a tudomány szempontjából ma már nem jelent annyit, mint ha az utolsó ásatás befejezése után megtörtént volna. Akkor, egyedülálló anyagot és páratlan megfigyeléseket szolgáltatott volna hazánk kőkorára; ma jelentősége főleg hihetetlen gazdagságában s a benne rejlő problémák — még mindig szükséges — megvilágításában áll; egyéb jelentőségét az utolsó tizenöt év fokozott kőkori kutatásának tüzetes feldolgozásai s bőséges publikációi után, természetesen elveszítette. A nyomdára kész leltározás még így is megérdemli a közzétételt, amit szerzője — a háború és következményei miatt elmaradt utolsó ásatás utánra tervezett, de az anyag nagy terjedelme miatt — nem tehetett meg. A közzétételt már azért is megérdemli, mert ez az ásatás volt a szegedi múzeum legelső módszeres munkája.⁶¹

⁵⁹ Móra ásatásai időrendben. 1905: Feketeszél, Öttömös, Körösér, Bilisics. — 1906: Mórahalom. — 1907: Algyő, Mohol, Ada, Csóka. — 1908: Csóka. — 1909: Csóka. — 1910: Csóka. — 1911: Csóka, Csóka-Szerbtemető. — 1912: Csóka, Csóka-Barapart, Csóka-Tálagy. — 1913: Csóka. — 1914: Baks. — 1917: Székhát, Óthalom. — 1923: Kübekháza, Makó. — 1924: Apátfalva, Bökény. — 1925: Kunágota, Mezőhegyes. — 1926: Kundomb, Pitvaros, Kurvadomb, Nagyszéksós. — 1927: Kundomb, Medgyesegyháza, Szőreg-A. — 1928: Lebő, Röske, Szőreg-A., Szőreg-D., Kundomb, Szőreg-B., Szőreg-C., Szőreg-F., Kiszombor-A., Kiszombor-B., Kiszombor-C., Kishomok-A., Kishomok-B., Alsóközpont. — 1929: Endrőd, Fehértó-A., Kétegyháza-A., Kétegyháza-X., Kübekháza, Magyarbánhegyes, Puszt-Mérges-A., Puszt-Mérges-B., Puszt-Mérges-C., Sövényháza, Szőreg-C., Szőreg-E., Szőreg-F., Kundomb, Algyő, Baktó. — 1930: Deszk-A., Dorozsma-A., Fehértó-A., Fehértó-B., Felső-Pusztaszer, Kétegyháza-B., Kiszombor-G., Kiszombor-E., Kiszombor-D., Kiszombor-C., Kiszombor-F., Kömpöc, Lebő, Makkoserdő, Makó, Püspöklele, Nagylak, Szentkút, Szillér, Újszentiván, Bogárzó. — 1931: Deszk-A., Deszk-B., Deszk-C., Deszk-D., Deszk-E., Dorozsma-B., Dorozsma-C., Dorozsma-D., Dorozsma-E., Fehértó-E., Kiszombor-N., Kiszombor-M., Klárafalva-B., Klárafalva-C., Klárafalva-D., Majsa, Malajdok-A., Malajdok-B., Mórahalom, Szabadszállás, Szőreg-C., Szőreg-G., Tömörkény-Lóhalom, Csengele. — 1932: Csorva, Deszk-F., Deszk-G., Fehértó-A., Fehértó-B., Földeák, Kiszombor-A., Lökösháza, Balástya, Csengele. — 1933: Klárafalva, Vedresháza.

⁶⁰ Lásd e tekintetben saját szavait az Erdélyi Múzeum 1909. 119—120. lapjain.

⁶¹ A csókai anyag többször is említve van a szakirodalomban. Lásd: *Hillebrand-Bella*: Az őskor embere és kultúrája. 1921. 99. l. — *Roska Márton*: Az ősrégészet kézikönyve. II. Az újabb kőkor. 1927. 191. l. — *V. Gordon Childe*: The Danube in

Ma már tudjuk, hogy a csókai telep neolitikus anyaga, a hozzátartozó zsugorított temetkezésekkel együtt, a tiszai-kultúra I. periodusába tartozik.

Ugyanezt a kultúrát képviseli a lebői telep anyaga is, amelynek amazénál sokkal erősebb helyi színezete van, de éppen nem mentes idegen kultúrák befolyásától. Ez a telep is rendkívül gazdag, de más, időben közelfekvő kultúrával is keveredik. Anyagából több ízben is gazdagodott a múzeum, de rendszeres feltárását Móra végezte.

Kisebb jelentőségű a békésmegyei Endrőd határában lévő kőkori telep egyetlen ásatásból származó anyaga. Ez a — 3 sírt is tartalmazó — telep a Körös-kultúrát (tiszai-kultúra III. periodusát) képviseli, amelynek telepei Szeged közvetlen környékén eddig nem kerültek elő. A régi anyagból is csak Teésről származó jellegzetes darabok vannak, néhány Lebőről és Szarvasról⁶² került leletet nem számítva. Az előbbi kultúra rendkívüli gazdagsága mellett, emennek szegénysége annál inkább feltűnő, mert a Tiszántúl legközelebbi területeiről igen gazdag leleteket ismerünk.

A badeni-kultúrának csak szórványos emlékei kerültek elő a környéken. Rendszeres ásatásból származó leletek nincsenek a múzeumban, pedig, hogy otthonos volt itt ez, az aeneolitikum kifejlődésére erősen ható

prehistory. Oxford, 1929. 26—35., 69—70., 75—76., 79., 203. 1. és 12., 17., 37., 38. kép. — *Tompa Ferenc*: A szalagdiszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. Arch. Hung. V—VI. kt. XLIII. tábla, 7—10. — *Banner János*: Agyagból készült láda a neolitikumból. A. É. 1931. 256. l. — Adatok a neolitikus lakóház kérdéséhez. Dolgozatok, 1929. 119. l. — A kökénydombi neolitikori telep. Dolgozatok, 1930. 78. és 85. l. — Ornamentierte Hausverzierung im Neolitikum. Ipek, 1930. 122. l. — A magyarországi zsugorított temetkezések. Dolgozatok, 1927. 23—24. l. — Beiträge zur Wohnungsfrage der Theiss-Kultur. Prehist. Zeitschr. 1930. 187—188. l. — *Jon Nestor*: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. 35. l. 115., 53. l. 190., 55. l. 198. jegyzet. és 55. l. — *Baldwin Saria*: Vor- und frühgeschichtliche Forschungen in Südslavien. Deutsches Archäologisches Institut, Römisch-Germanische Kommission. 17. Bericht. 1925—1926. 107. l. — *G. Childe*: L'importance de la Serbie pour l'époque préhistorique de l'Europe. Starinar. Belgrade, 1928. Szerb nyelven, német kivonattal. 54. l. — *Krešmárik Endre*: Jellegzetes koponyák a szeged-városi múzeumban. Dolgozatok, 1926. 179. l. — *J. Nestor*: H. Schroller: Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens. Prehist. Zeitschr. 1932. 366. l. — *Tonelli Sándor*: Az emberi civilizáció kezdetei. 1936. 61., 64. l. — *Vladimir I. Fewkes*: Neolithic sites in the Moravo-Danubian Area (Eastern Yugoslavia). American School of prehistoric research. Bulletin 12. 34. l.

⁶² Ez utóbbi a szarvasi Szappanos-halomból való. Erre az anyagra vonatkozó irodalmat lásd: *Krešmárik Endre*: A békés-szarvasi őstelep. A. É. 1915. 11—43. l. — Őskori nyomok Szarvas területén és a szappanos neolitikori telep. Szarvas, 1915. 1—36. l. — Újabb kőkori kalászfajzok őskori cserepeken. A. É. 1927. 185—192. l. — Kalászfajzok neolitikori edénytöredékeken. Dolgozatok, 1927. 221—225. l. — Kőkori gabona kalászfajzok a szarvasi őstelepről. Term. tud. Közl. 1927. 113—116. l. — *Benda László*: A magyar Alföld őstörténete. II. 302—341. l. — Ennek kritikája *Banner János* tollából. Dolgozatok, 1930. 220—236. l. Lásd még: *Banner János*: A neolitikum Szarvason. Dolgozatok, 1931. 61—73. l. — Adatok a körömmel díszített edények kronológiájához. A. É. 1929. 29. l. — A kopáncsi és kotacparti neolitikus telepek és a tiszai-kultúra III. periodusa. Dolgozatok, 1932. 22—24. és 27—28. l., ahol e leleteken kívül az endrői és teési leletek is publikálva vannak.

kultúra is, azt úgy az egyetemi archaeológiai intézet, mint a hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai igazolják.

Az aeneolitikumot két temető képviseli Móra ásatási anyagában. A sírok számánál fogva mindkettő jelentős. Egyik lebői lelőhelyen 20, egyik deszki temetőben 17 sírt bontott fel, míg ugyanott, egy másik temetőnek 13 sírját lehet ebbe a korba sorolni. Különös figyelmet érdemel a nagyobb deszki temető anyaga, amelynek átfúrt talpas edényei s réz-ékszerei kétségtelenül igazolják e korba sorolást. A másik deszki temető sírjaiban előkerült edények még korábbi időről tanúskodnak s így ezek alapján minden valószínűség szerint tisztázni lehet e kor, eddig még nem érintett kronológiáját s ezzel a már biztos kronológiai megállapítások, a kor elejére nézve is kiegészülnek. A lebői sírok közt csak egy néhány-nak van jó melléklete, amit a telep anyaga egészít ki.

Szórványos rézkori leletektől eltekintve csak két temető, kis jelentőségű anyaga van a múzeumban. Az egyik a bilisicsi, amely 12 sírból álló temetőből származik, de csak töredékes mellékletekből áll. A másik a 2 sírt magábafoglaló vedresházi. Ez az anyag tehát messze elmarad az utolsó tíz évben, környékünkön is talált rézkori leletek mellett.

Móra ásatásainak őskori anyagából, a tudomány mai állása mellett is kétségtelenül a bronzkori leleteknek van a legnagyobb jelentősége. Nincs ennek a kornak olyan periodusa, amelyik képviselve ne volna a gazdag leletanyagban. Csak úgy hevenyészve említsük meg a kisebb leletek közül, Balástya, Csengele, Felső-Pusztaszer, Klárafalva, Kiszombor (3 lelőhely), Kurvadomb, Majsa, Újszentiván és Tömörkény-újmajor telepét, vagy szórványként előkerült anyagát, Deszk (két lelőhely) Klárafalva, Makkoserdő, Nagyszéksós 1—1 sírját. Ezek a leletek nem jelentenek haladást az eddigi ismeretek után, hiszen anyaguk jórésze csak más lelőhelyekről ismert anyag révén osztható be a bronzkor különböző periódusaiba.

Annál nagyobb jelentősége van a Bogárzó, Deszk, Dorozsma, két-két, Pitvaros, Puszt-Mérges, Röske, Szabadszállás és Szőreg egy-egy lelőhelyeinek, amelyeknek anyaga nemcsak tökéletes képet ad a környék bronzkorának minden periodusáról, de palaeoetnológiai kérdésekben is előbbrevitte tudásunkat.

Bogárzó-A. és B. 4—4, Malajdok 4, Pitvaros 44, Puszt-Mérges 1, Röske 3 sírja a bronzkor I. periodusába tartozik s valamennyi zsugorított csontvázakat tartalmaz. Ezek közül kétségtelenül a pitvarosi a legjelentősebb, mert a Reizner által feltárt óbábai 14 síron kívül ez volt az ország legnagyobb bronzkori temetője.⁶³

Ezt a dicsőséget azonban nem soká élvezhette. A Deszk-A. és F. temető 69—69 sírjával⁶⁴ és a Szőreg-C. 228 sírjával⁶⁵ csakhamar felül-

⁶³ Ebben a temetőben 5 jazig sír is volt.

⁶⁴ Deszk-A. temetőben volt a már hivatkozott 13 aeneolit és 1 meghatározhatatlan népvándorlaskori sír is.

⁶⁵ Még 1 meghatározhatatlan népvándorlaskori csontváz is volt ebben a temető-

multa nemcsak nagyságra, de főleg tudományos jelentőségre nézve. Ezek a temetők a bronzkor I. és II. periodusán keresztül használatban voltak s mindenkor zsugorított helyzetben temetkezvén, megdöntötték azt a régi felfogást, amely szerint ez a temetkezési szokás az I. periodus végével megszűnt. A hazánkban eddig legnagyobb kiterjedésű szőregi temető 3 sírja, más típusú edényeivel és főleg halotthamvasztásával, már a III. periodusba is átnyúlik.

A III. periodusnak jellemző edényformáit a Pusztá-Mérges 3 és Szabadszállás 17 sírján kívül a felső-pusztaszeri telep anyagában is megtaláljuk. Ezt a periodust eddig csak szórványos leletek képviselték a múzeumban.

Nagyobb meglepetést jelentenek azok az edények, amelyek Bogárzó-B. 10 és Dorozsma 7 sírjából előkerülve, arról tanúskodnak, hogy a lausitzi-kultúra, amely a Dunántúlon az illyrek megjelenését jelenti, legalább is kihatásaiban a Duna-Tisza közére is eljutott. Ezen a területen — tudunkkal — ez a két temető és az ezek alapján meghatározható néhány szórványos lelet az első tanúbizonyság e terjeszkedés mellett. Lehet, hogy a Dorozsmán talált 2 nyújtóztatott bronzkori sírt e kultúra késő megnyilvánulásának kell tekinteni. Az azonban kétségtelen, hogy a bronzkor IV. periodusát ezidőszert a felsorolt leletek képviselik területünkön.

Ha hiányzik is a kapcsolat a hallstatti korról, kétségtelenül megállapítható, hogy az őszentiváni telep,⁶⁶ amely a kor I. és II. periódusába tartozik, már tökéletes hallstatti edényeket is tartalmaz, ezeket azonban stratigráfiailag, az eddigi ásatások folyamán nem sikerült elkülöníteni. Ezek a tetszetős formájú edények, nagyon messzi vidékkel való kapcsolatról tanúskodnak.

Az őskor legutolsó kultúrája a La Tène-kultúra, a véletlen folytán alig van képviselve az anyagban. Csupán néhány megyesegyházi, kiskörmöri és szőregi⁶⁷ sír, illetőleg edény tartozik ebbe a csoportba, melynek egyelőre csak néhány temetőjét ismerjük a közeli környéken.

Látni lehet az elmondottakból, hogy a szegedi múzeum őskori anyaga⁶⁸, Móra Ferenc fáradhatatlan kutatásai következtében e kor em-

ben. A szőregi temetről l.: *Nils Aberg*: i. m. 44—54. l., képekkel. — *Tompa Ferenc*: Bronzkori lakótelep Hátvanban. A. É. 1935. 32. l.

⁶⁶ A múzeumban csak néhány darabbal van képviselve. Az ott végzett ásatások anyaga az egyetemi gyűjteményben van. Úgy az itt, mint az Óbédán (lásd 40. jegyzet), Pitvaroson, Szőregen és Deszken talált sírok összefoglalását lásd: *Banner János*: A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei c. értekezésében. *Dolgozatok*, 1931. 1—53. l. és *A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai* III. kt. — *L. Márton*: Dolchstäbe aus Ungarn. *Prehistorische Zeitschrift*, 1931. 33. l.

⁶⁷ Az edény a szőregi Pávó-féle téglagyárból való. A temetőt az egyetemi arch. intézet ásatta fel. Az ásatási jelentést lásd: *Dolgozatok*, 1929. 90—114. l.

⁶⁸ Az anyag megfelelő részének rövid összefoglalása *Zalotay Elemér*: Csongrád vármegye őskori települése. *Dolgozatok*, 1932. 49—102. l. és *Milleker Bódog*: Dél-magyarország régiség leletei a honfoglalás előtti időkből. Temesvár. 1907—1908. c. munkákban található. Ez utóbbiban főleg a régebbi anyag van meg s más gyűjtemények leleteivel igen becses kiegészítésekkel szolgál.

lékeinek és lelőhelyein eszközölt jó megfigyeléseink olyan sorozatával rendelkeznek, amelyek nélkül lehetetlen e korok történetével foglalkozni. De látni lehet azt is, hogy a problémáknak olyan tömegét rejtí magában, amelyeknek megoldását a publikálások révén elő kell mozdítani. Ezeknek rendkívüli érdekessége természetesen csak az egész anyag ismerete mellett tűnik ki.

Nagy jelentőséget ad ezeknek a leleteknek a múzeum régebbi anyagával szemben az a körülmény, hogy itt most már nem egyes szórványos leletek alapján leszűrt téves megállapításokról lehet szó, hanem egymással összefüggő jelenségek, biztos következtetésre alkalmas, többszörösen is ismétlődő, megbízható adatok magyarázásáról, amelyeket a szakemberekhez juttatott, természettudományi anyag is támogat. Ennek feldolgozásában kivette részét a Lányi Béla, majd Czögler Kálmán által vezetett természettudományi osztály is.⁶⁹

És ha áll ez az őskori gazdag anyagra, még inkább érvényes a következő történelmi korok rendkívül változatos leletanyagára.

A múzeum régebbi gyűjtésében, ha találkozunk is a római-korban itt élt jazigok emlékeivel, azok is inkább csak szórványosnak mondhatók. Nagy temetőről — a kor természete szerint — Móra Ferenc ásatásaiban sem lehet szó, de a meglévők lényegesen többet mondanak e korról, mint az eddigi anyag. Ne szóljunk itt azokról az e korba tartozó cserepekről, amelyeket Móra is, csaknem mindegyik őstelepen megtalált. Legyen elég csak a sírokat felsorolni.

Algyő⁷⁰ 4, Alsóközpont 6, Bogárzó 3, Felső-Pusztaszer 31, Kishomok-B. 7, Kiszombor-B. 31, Kiszombor-C. 1, Klárafalva-B. 7, Kömpöc 5, Lebő-B. 1, Makkoserdő 13, Malajdok-A. 17, Malajdok-B. 10, Medgyesegyháza-Zsilinszky tanya 12, Medgyesegyháza-Uhrin tanya 8, Mórahalom 13, Pitvaros 5, Pusztá-Mérgecs 9, ill. 6, Lele 12, Szőreg-A. 2 sírját tárta fel, az ismert rendkívül tarka mellékletekkel, sok római iparművészeti és kisipari emlékekkel.⁷¹

Mindegyik lelőhelyen bizonyára sokkal nagyobb lenne a sírok száma, ha a különböző korokba tartozó leletek megengednék a jellegtelen, vagy feldúlt sírok beosztását. Ezeknek a száma Móra összes ásatásaiban mintegy 770. Ezeket csak ott lehetett beosztani s így a sírok számát megközelítően megállapítani, ahol csak egy korba tartozó temetkezéseket találtak. És ez a megjegyzés áll valamennyi népvándorláskori és kora-középkori csoport leletanyagára.

⁶⁹ Lásd: *Móra Ferenc*: Utazás a földalatti Magyarországon. Bpest, 1935. 188—196. l. — *Czögler Kálmán*: Édesvízi kagylók a szegedvidéki leletekben. Dolgozatok, 1934. 298—303. l.

⁷⁰ *Richthofen*: Hullámvonal-díszítésű agyagedények stb. A. É. 1931. 263. l. — A kiszombori B. temető egyik sírjára lásd: *Beninger*: Die Südausbreitung der Einsprossenfibel. Sudeta, 1934. 101—102. l.

⁷¹ Az anyag legnagyobb részét közölte: *Párducz Mihály*: A nagy magyar Alföld római kori leletei c. értekezése. Dolgozatok, 1931. 74—184. l.

Hogy egy-egy lelőhelyen milyen hihetetlenül vegyes síranyag került elő, arra legyen elég csak néhány példára hivatkozni.

Deszk-D. temetőben, 206 sír közül: 7 avar, 1 honfoglaláskori és 121 Árpád-kori sír mellett 77 a beoszthatatlan. Kiszombor-B. temetőben: 7 zsugorított őskori, 31 jazig, 140 gepida, 78 Árpád-kori és 304 meghatározhatatlan csontváz volt. Kiszombor-E. temetőjében: 1 zsugorított, 10 avar, 1 germán, 12 középkori és 20 bizonytalan sír volt. Klárafalva-B. temetőben: 1 zsugorított, 7 jazig, 5 avar, 21 Árpád-kori és 27 melléklet nélküli sírt tárt fel. Hasonlóképen vegyes a makkoserdei 202 és a malajdoki-B. 44 síros temető is. Természetes, hogy ezek a meghatározatlan sírok nem szerepelnek a kor szerinti felosztásban.

A hún-kori leletek csoportjába tartozik a nagyjelentőségű nagyszéksői arany lelet. „Száznaál több apró arany ékszerből áll ez, amelynek súlya megközelíti az egy kilogrammot“. „Bizonyos, a nagyszéksői kincs — amely nemcsak a régészek dialektusa szerint, hanem a szó szoros értelmében is kincs — legismertebb díszé lesz a szegedi múzeumnak“.⁷²

A lelet első publikálását Alföldi Andrásnak⁷³ engedte át Móra, aki az egész magyarországi leletanyag alapján a hún-korszakba utalta. A lelőhelyen később talált s a Nemzeti Múzeumba került aranycsésze feliratát — mint első hún nyelvemléket — Mészáros Gyula fejtette meg.⁷⁴

Nagy jelentősége van azoknak az ásatásoknak, amelyek germán sírokat tártak fel. Ezeket az emlékeket Hampel még nem különítette el germán törzsek szerint. Móra kiszombori ásatásai után sikerült az emlékek közül a gepida hagyatékot kiválasztani. Az alapot az itt talált 140 sír adta meg.⁷⁵ Ezt követték a Fehértő-A., Földeák, Kétegyháza, Kishomok, Kiszombor-C. temetők: 2, 1, 7, 22. ill. 1. sírokkal. Ezeknek és a Szeged környékén előfordult egyéb leleteknek e csoportba való beosztása, a kiszombori temető anyagának ismeretében, már csupán csak az analógiák helyes alkalmazását jelenti.

Hogy Móra Ferenc az utolsó 10 esztendő legszerencsésebb kezű és legtöbbet ásató régésze volt, semmi sem bizonyítja jobban, mint az avar sírmezők feltárása. Húsz helyen talált avar sírokat, de ezek közt csak három lelőhelyen maradt a sírok száma tízen alól. Legnagyobb temetők

⁷² Irja Móra a Kiss-Tonelli-Szigethy: Szeged, 302. lapján.

⁷³ *Alföldi András*: Leletek a hún-korszakból és ethnikai szétválasztásuk. *Archaeologia Hungarica*. IX. kt. 65—70. l.

⁷⁴ *Mészáros Gyula*: Az első hún nyelvemlék. *Népünk és Nyelvünk*. 1936. 1—12. l.

⁷⁵ *Török Gyula*: A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között, c. értekezése a folyóirat jelen kötetében. Ez az értekezés természetesen a múzeum valamennyi germán leletével is foglalkozik. Lásd még: *Török Gyula*: Adatok a magyarországi vandál kérdéshez. *Dolgozatok*, 1933—34. 193—194. l.

a Fehértó-A.⁷⁶ 374, a Kundomb⁷⁷ 238, a Fehértó-B.⁷⁸ 131 és a Makkos-erdő⁷⁹ 93 avar sírral. Nagyság szerint következnek: Deszk-G. 53, Vedresháza 49, Csóka⁸⁰ 47, Kiszombor-G. 27, Deszk-H. 21, Pusztá-Mérges 20, Kiszombor-A. és F.⁸¹ 13—13, Kiszombor-E.⁸² 12, Baktó és Feketeszl 10—10, Bilisics⁸³ 9, Deszk-D. 7, Klárafalva-B.⁸⁴ 5, Deszk-E. 3 és Kiszombor-B.⁸⁵ 2 sírral.⁸⁶

És ez az 1137 sír, nemcsak bőséges leletanyagot szolgáltatott, hanem olyan megfigyeléseket is, amelyek feltűnő eredményekre is vezettek. Ennek a leletanyagnak felhasználásával sikerült megoldani azoknak a régi publikációkban is sokat emlegetett csontoknak rejtélyét, amelyek Sebestyén Károly megállapítása szerint — aki a kundombi és fehértói ásatásokban maga is résztvett — ennek a lovas nomád népnek legfontosabb fegyverén, az íjon kapott jelentős szerepet.⁸⁷

Nem tekinthető véletlennek, hogy a szegedi múzeum avar anyaga ilyen gazdag, de mindenestre érdekes, hogy a múzeum alapját képező őthalmi lelet is ebből a korból származik s ahogy annak legismertebb

⁷⁶ Zoltán de Takács: L' art des grandes migrations en Hongrie et en Extrême Orient. Extrait de la Revue des Arts Asiatiques. Paris, 1931. 21—22. l. és 27. a—b. kép. — Sebestyén: Rejtélyes csontok stb. (lásd 87. jegyzet) Dolgozatok, 1930. 185—187., 193—194. l. — A Fehértó A. és B. íjcsontjairól lásd Eduard Beninger: Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Mannus-Bibliothek, 51., 82. l. — I. Werner: Bogenfragmente aus Carnuntum. E. S. A. 1932. 35—36. l.

⁷⁷ A lelet legérdekesebb kerámiai részével behatóan foglalkozik Horváth Tibor: Az üllői és kiskörösi avar temető. Arch. Hung. XIX. kt. 85. l. és főleg „A nagyszentmiklósi kincs fémművészeti körének kialakulása” c. fejezetében, 104—125. l. — A 229. sír díszített csonttárgyát közli a ΣΚΥΘΙΚΑ 4. kötete: Rhé-Fettich: Jutas und Öskü. 68. l. — L. Bartucz: Die Anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Jutas und Öskü. 80. l. — Bartucz: Anhang über die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Mosonszentjános. ΣΚΥΘΙΚΑ. 2. 95. l. — Fettich: A honfoglaló magyarság fémművészete. Budapest, 1936. 114—115. l. — Fettich: Bronzeguss stb. 10. l. 3. jzt. — Sebestyén: i. m. 185. l. — Zoltán de Takács: i. m. 31. l., XIX. tábla 52., 54. és 54. bis. — Bartucz Lajos: A fejemegyei leletek csontvázai. Arch. Hung. XVIII. 100. l., a kiszombori avar temetők csontvázait is említi.

⁷⁸ Sebestyén: i. m. 187—188. és 194. l.

⁷⁹ Fettich: A honfoglaló magyarság fémművészete. 116. l. 26. jegyzet.

⁸⁰ Fettich: Völkerwanderungskunst in Ungarn. Ipek, 1926. 296. l. — Sebestyén: i. m. 184. l. — Fettich: Garnitures de fourreaux de sabres du temps des avars, en Hongrie. 1926. 13. l. és Fig. 31.

⁸¹ Sebestyén: i. m. 185. l.

⁸² U. ott.

⁸³ Fettich: A honfoglaló magyarság fémművészete. 20—21. l. és IX. tábla. — Felvinczi Takács Zoltán: Hopp Ferenc emlékkiállítás. 1933. 32. l. 18. a. — Zoltán de Takács: i. m. 12—13. l. T. XIV. 13.

⁸⁴ Fettich: i. m. 23. l. és VIII. tábla 1—1a.

⁸⁵ Sebestyén: i. m. 185. l.

⁸⁶ Az avarkori alemann és frank befolyásról szegedi vonatkozásban lásd Fettich: Zum Problem des ungarländischen Stils II., E. S. A. 1934. 320. l. — Egyik, lelőhelye szerint meghatározhatatlan szegedi szíjvégre lásd Takács Zoltán: Kínai sárkány és fönix hűnkorszaki szentesi leletekben. Évkönyv II. 1927. 164. l. és IV. tábla 3.

⁸⁷ Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokból. Dolgozatok. 1930. 178—220. l. és A Szegedi Városi Múzeum kiadványai I.

darabja, a halászó sást ábrázoló bronzlemez⁸⁸ olyan nagy vita közepontjába került, ezek a sírok is — ha publikálva a tudományos nyilvánosság elé kerülnek — sokszor fognak szerepelni a szakirodalomban.

A honfoglaláskori leletek száma nem nagy. Deszk-D. egyéb anyagából 1 sír, Kunágota e korbéli temetőjéből 6 lovassír került napvilágra.⁸⁹ Ez a Móra által publikált,⁹⁰ bizánci éremmel datált temető adta az indítást Sebestyén Károlynak arra, hogy a magyarok íjjáról és nyiláról szóló, alapvető értekezését megírja.⁹¹ Szórványos leletből került a múzeumba egy sír anyaga Szeged-Királyhalmáról.⁹²

Az Árpád-kor elejéről származó temetők száma tizenkettő. Legnagyobb Deszk-D.⁹³ 121 sírral. A Kiszombor-B.⁹⁴ 78, a Klárafalva-B. és Makkoserdő⁹⁵ 21—21, Lele 18, a Kiszombor-E.⁹⁶ 12, Kiszombor-C.⁹⁷ 10, Kiszombor-F.⁹⁸ 8, Malajdok-B. 7, Medgyesegyháza⁹⁹ 2, Feketeszél¹⁰⁰ 1, Törökkanizsa¹⁰¹ 1 sírt foglalt magában. Ezek között nemcsak a sírok száma, hanem a fontos megfigyelések miatt is a Deszk-D. temető különös figyelmet érdemel. A temetőben, amely Szent László érmekkel is datálva volt, tehát a magyar kereszténység első századaiból való, még a lovas temetkezés is megtalálható, ami mutatja, hogy ezt a régi pogány szokást a keresztény hit felvétele se tudta tökéletesen kiszorítani s még azután is századokon keresztül élt.

Figyelmet érdemel a Kömpöcről származó edény is.¹⁰²

Magyar középkori anyag több lelettel együtt is előfordul, de igazán fontos csak a Móra által két részletben feltárt és publikált öttömösi¹⁰³

⁸⁸ A vonatkozó irodalmat lásd a 7. jegyzetben.

⁸⁹ *Sebestyén*: i. m. 184—185. l. — *Sebestyén*: A magyarok íjja és nyila. Dolgozatok, 1932. 176., 197., 198. és 200. l. — A továbbiakban ha külön nem említjük, erre a munkára hivatkozunk. — A kunágotai sírok anthropológiai anyagát lásd: *Krešmárk Endre*: Jellegzetes koponyák a Szeged Városi Múzeumban. Dolgozatok, 1926. 176—184. l. — *Bartucz Lajos*: Adatok a honfoglaló magyarság anthropológiájához. A. É. 1931. 117. l.

⁹⁰ Régészeti irodalmi munkásságát lásd a 116. jegyzetben.

⁹¹ *Sebestyén Károly*: „A sagittis Hungarorum”. A magyarok íjja és nyila. Dolgozatok, 1932. 167—225. l. és A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai V..

⁹² *Sebestyén*: i. m. 179., 197., 214. l.

⁹³ U. ott 176., 178—179., 197—198., 200., 213—214., 216—218., 220., 222. l. — *Banner János*: A bánkúti lovassír. Dolgozatok, 1931. 191—192. l. — Ásatások a hódmezővásárhelyi határ gorzsai és batidai részében. Dolgozatok, 1933—34. 267. l.

⁹⁴ *Sebestyén*: i. m. 176—177., 197—198., 200., 209—212., 216—218., 220—222. l.

⁹⁵ *Fettich*: A honfoglaló magyarság fémművészete. 64. l. 13. jegyzet és 91. l. 30. jegyzet. — *Sebestyén*: i. m. 197—198., 200., 213., 216., 220. l.

⁹⁶ U. ott 177—178., 197., 199., 212., 216., 220. l.

⁹⁷ U. ott 117., 212. l.

⁹⁸ U. ott 178., 197., 212—213. 217. l.

⁹⁹ U. ott 197., 209., 216. l.

¹⁰⁰ U. ott 198. l.

¹⁰¹ U. ott 198. l.

¹⁰² *Höllrigl József*: Árpádkori keramikánk. A. É. 1932—33. 91—93. l.; u. ott egy szőregi üstalakú edényt is közöl. 23. kép.

¹⁰³ A rávonatkozó irodalmat lásd a 116. jegyzetben.

temető. Ez a 83 sírból álló temető, az Anjou-kori magyarság egyetlen számottevő emléke a múzeum területéről. Datálása — Nagy Lajos ú. n. szerezsefejes denáraival — tökéletesen hiteles.

Itt kell megemlékeznünk azokról a kutatásokról, amelyek tisztán helytörténeti, vagy művelődéstörténeti kérdésekkel foglalkoztak. Ezeket Móra igazgatása idején Sebestyén Károly és Banner János végezték. Különösen fontos az előbbi munkássága, aki a Szent Demeter-templom bontása idején gondos körültekintéssel megmentette és tudományosan is feldolgozta Alföldünk e maga nemében páratlan műemlékét.¹⁰⁴ Ha kevés is az anyag, ami innen a Móra által felállított, de már 1883 óta szaporodó helytörténeti gyűjteménybe került, az ásatás sok érdekes, itt nem részletezhető körülményt tisztázott a város múltjából.

Ehhez a munkához csatlakozik az éremtár feldolgozása,¹⁰⁵ amelynek anyagában — Lugosi Döme gyűjtéséből — sok helyi vonatkozású emlék is helyet kapott.

Az elmondottakból is látható, hogy Móra Ferenc ásatásainak itt csak igazán érintett leletanyaga s a vezetése mellett folyó régészeti munka, Szegednek és környékének település-történelméről valóságos keresztmetszetet ad.

Pályája kezdetén az őskor felé vonzódott, de később, ha dolgozott is ilyenkorú lelőhelyeken, lelke mélyén a népvándorlás és honfoglalás kora érdekelte. Bizonyítja ezt az is, hogy ennek az itt felsorolt második csoportnak anyagával foglalkozott a legszívesebben. Az őskor minden gazdagsága mellett, emennek — tagadhatatlanul — nagyon változatos anyaga kötötte le figyelmét a legjobban. Széleskörű tudása ezen a téren sem engedte meg, hogy délibábok után fusson, sőt népszerűsítő írásaiiban egyenesen szembeszállt azokkal, akik hajlamosak voltak az ásatások anyagában rejlő pozitív adatokat, a legendák köntösébe öltöztetni.¹⁰⁶

Hangzatos jelszavak után soha nem igazodott. Legelső kötelességének azonban azoknak a kérdéseknek tisztázását tartotta, amelyek a honfoglalás korával, vagy annak közvetlen előzményeivel foglalkoznak: az „elő-magyarok“ korával. Ehhez gyűjtötte lankadatlan szorgalommal és

¹⁰⁴ Sebestyén Károly: A szegedi Szent Demeter-templom bontása. Dolgozatok, 1925. 61—74. l. — A szegedi Szent Demeter-templom építés története. Dolgozatok, 1927. 188—208. l. — A szegedi Szent Demeter-templom. Dolgozatok, 1931. 205—212. l. és A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai IV. kt. — A múzeum, illetőleg a Somogyi Könyvtár művelődéstörténeti anyagával foglalkoznak következő dolgozatai: A szegedi vár legrégibb története. Dolgozatok, 1926. 144—157. l. — Szegedi tüzelő és fűtőberendezések a XVIII. században. Dolgozatok, 1931. 213—226. l. és A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai IV. kt. — Szeged középkori vára. Dolgozatok, 1928. 257—293. l.

¹⁰⁵ Banner János: Az átokházi éremlelet. Dolgozatok, 1926. 169—172. l. — A Demeter templomi éremlelet. Dolgozatok, 1926. 173—175. l. — Szegedi szükségpénzek. Dolgozatok, 1925. 30—59. l. — Szegedi szükségpénzek (pótlás). Dolgozatok, 1926. 224. l. — Volt-e Szegeden az Árpád-korban pénzverde? Historia, 1929. 3—12. l. — Horváth Tibor Antal: Szegedi szükségpénzek. Dolgozatok, 1928. 294—296. l.

¹⁰⁶ Lásd: Leszámolás Attilával. Utazás a földalatti Magyarországon. 140—148. l.

talán minden eddigi magyar ásató régész közt legszerencsésebb kézzel, szekrényszámra, az anyagot és erről beszélt legszívesebben.

Ezt tette akkor, amikor két év termését a szegedi szabadegyetem közönségének bemutatta¹⁰⁷ s ezt akkor, amikor 1932-ben a Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésén¹⁰⁸ erről a témakörrel utoljára beszélt a tudományos nyilvánosság előtt; akkor, amikor éppen az itt elmondottakat az elnöki megnyitó beszéd is észrevette.

„Móra Ferenc kétirányú munkássága: az irodalom és a tudomány — mondotta Solymosi Sándor — közös gyökérből ered: a magyar föld népének szeretetéből. A föld színén figyeli, vallatja, sőt tudós érdeklődéssel faggatja az élő magyarok leghamisíthatatlanabb rétegét, a föld alól viszont kiemeli és rendszeresen, szerető gonddal megőrzi a régésrégí magyarság örökül maradt emlékeit.”¹⁰⁹

Ez magyarázza meg azt a vonzalmat, amiről az imént szóltam. Elég végiglapozni az előadás szövegét, hogy a múlt és jelen összevetését, egyiknek a másikkal való magyarázatát magunk előtt lássuk.

Megfigyelései és néprajzi párhuzamai kiterjednek a gazdag és szegény temetkezések elkülönítésére, a sírok megjelölésére, a padkás sírokra, koporsós-, lovas-, zsugorított- és aknás-temetkezésekre, az állatcsont, tojás, érem, íj, nyíl, tegez, fésű, tűzcsiholó-acél, vaskés, ékszer, csengő és edény mellékletekre, összefoglalóan tárgyalva az 1930-ig feltárt 2694, különböző korú sírban észlelt jelenségeket. Valamennyi olyan jelenség, amely szoros összefüggésben van a mai néprajzi megfigyelni valókkal. Csontváza annak, amire az életet a máig is élő népszokások viszik.

Móra is megállapítja, hogy „nincs két összetartozóbb karaja a tudománynak, mint az ethnográfia és az archaeológia. Azt merném mondani, hogy ugyanannak a karajnak, ugyanannak a néptudománynak két oldala ez a kettő. A régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet. Nem mondom, hogy nem tudnak egymás nélkül elbicegni, de jární csak együtt tudnak. Én, a gyakorló régész, aki inkább a kutató ásójával, mint a tudós tollával dolgozom, régen tisztában vagyok vele, hogy a régészet rászorúl az ethnográfiára.”¹¹⁰

Olyan igazság, amelyet még most is, amikor a régészet már a történelmi tudományok közé került, el kell ismernie mindenkinek. Ha az ethnográfiai hasonlóságok révén nem tudjuk a kultúr-köröket megállapítani, nincs semmi alapja a historizálásnak. Ez az a biztos alap, amely nélkül nem törhetünk a magasabb cél felé. Az ethnográfia az idegen hatásoktól megtisztított őseredeti jelenségek révén keresi az idegenbeszakadt népeknek évszázadokkal ezelőtti kapcsolatait; az archaeológia a hasonló jelenségekből kiolvasható területi összefüggést, egy kultúr-körbe tartozást igyekszik megállapítani, hogy történelemmé válhassék.

¹⁰⁷ 1929. II. 22. *Újabb ásatásaim*.

¹⁰⁸ *Ethnográfia-Népelet*. 1932. 54—68. l.

¹⁰⁹ U. ott 49. l.

¹¹⁰ U. ott 54. l.

Hogy ezekkel a kérdésekkel Móra tökéletesen tisztában volt, azt, az idézett felfogásán kívül múzeumának szigorúan kronológiai rendezése is bizonyítja. Az a gyűjtemény, amelynek igazgatását átvette — mint abban a időben minden múzeumunk — tisztán tipológiai szempontokat tartott szemelőtt. Magát a tárgyat nézte, nem a hozzáfűződő életet szemlélte. Az 1919. évi átrendezés, a csekélyszámú leletek mellett ezt is kénytelen volt megtartani, de már áttért a kronológiai felállításra. Utolsó rendezésében pedig — a még mindig jelentős szórványos bronzanyag kivételével — már tisztán kronológiára törekedett s a világosan megfogalmazott magyarázó szövegek révén megelevenítette a holt tárgyakat. S ha mégis új felállítás szükségességéről beszélünk, ez csak azt jelenti, hogy neki már nem volt ideje a legújabb követelmények figyelembe vételére. De hogy tudta mire volna szükség, azt az a program is bizonyítja, amelyet a Közművelődés jelentésében találunk¹¹¹ s amelynek egy részét az időszaki kiállításokkal és népszerűsítő előadásokkal részben meg is valósította.

Tizenkét éves igazgatása alatt nagyot változott a régiségek megbecsüléséről vallott felfogása. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint amit Tömörkény nekrológiájában ír a szegedi földön talált leletek sorsáról s az, amit ugyanerről élte alkonyán keserűen megállapít.

Tömörkény legnagyobb érdemének tartja, hogy a szegedi tanyai néppel meg tudta értetni, mi az a régészet s rá tudta szoktatni, a véletlen leletek megbecsülésére és jó kézbe juttatására. „Szeged környékén már nem igen kell félni attól, hogy régiségek veszendőbe mennek”.¹¹² A letűnt idő sok mindennel együtt ennek a nevelésnek az eredményét is megváltoztatta, rombadöntötte. Tisztán látja ezt Móra, mikor egyik közleményében így ír: „..... a mi földünk nagyon gazdag leletekben. A mi népünk hajmeresztően tudatlan. A mi intelligenciánk elképesztően indolens. Ez a három állító mondat összetartozik s az utolsó kettővel bizonyosan nem mondok újságot, nem is illusztrálom tovább. Hanem az elsőt újra állítom. Meg is toldom azzal, hogy a tőlünk nyugatra eső Európában sehol annyi emléket nem rejteget a föld, a népvándorlás idejéből, mint az alföldi medencében, a nemzeteknek ebben a nagy katlanában, ahol ezer éven át taposta egyik nép a másik sarkát. Talán nincs a mai Európának nemzete, amelyik itt érdekelve ne volna, mert valamennyi hagyott itt sírokat s azokat a mi halmaink, dombjaink mind megőrizték.... Merem azt állítani, hogy a magyar föld, még megcsonkítva is, annyi tudományos szenzációt rejteget a méhében, és annyi régészeti problémának a kulcsát rejtí magában, hogy európai érdeklődés középpontja lehetne. Csakhogy a magyar Alföld nádasokkal körülvett dombjain, magános halmában, régi folyóparti dűnéiben évezredek óta megőrzött kincsek kilencvennyolc százaléka úgy megy veszendőbe, hogy a tudomány annak

¹¹¹ Közművelődés. 1924. 274—276. l.

¹¹² A. É. 1917. 221. l.

a hírét se hallja. Olyan tékozlás folyik itt mindnyájunk szeme láttára, amire..... nincs példa”.¹¹³

„Nem törvény kell ide,..... hanem tett, de nagyon határozott. Autóra kell ültetni nyolc-tíz régészt,.... egy év alatt el lehet készíttetni dűlőútról dűlőútra az alföldi halmok kataszterét, aztán neki látni minden évben aratás után, meg kis-tél idején a munkának s tíz év alatt olyan népvándorlaskori múzeumot lehet csinálni Magyarországon, amilyen nincs és nem is lehet sehol a világon s aminek csodájára járnának németek, franciák, angolok, s bizonyosságot tennének arról, hogy az a magyar kultúrfölény igen is van”.¹¹⁴

Amikor Móra Ferenc ezeket írta, sok keserű tapasztalat és egy ma sem ismert gazdagságú gyűjtemény birtokában volt, amelynek anyagát csak azok a szakemberek ismerték, akik balkáni útjukban a szegedi múzeumot is felkeresték. A gazdag anyag egy részét fel is használták problémáik megvilágítására, a többit még nem ismeri a szaktudomány. Pedig csak ennek ismeretében tudja értékelni azt a munkát, amelyet Móra Ferenc elvégzett.

És hogy az anyag publikálva nincs, annak egyik oka az, hogy Móra soha sem tekintette magát „igazi szakembernek”. Nem egyszer hangoztatta, de utolsó nyilvános szakelőadásában — a népvándorlaskori anyag ismertetése közben — nyíltan meg is mondta; „Ekkora anyag, pontos megfigyelésektől támogatva, bőséges alkalmat ad összehasonlításra, a régi irodalommal való összevetésre, hézagok kitöltésére, homályosságok megvilágítására, és új kérdések felvetésére, szóval olyan munkára, amely igazi szakembernek erejét is próbára tenné, a magamforma jószándékú laikus képességeit pedig meghaladja. Felfogásom szerint az én feladatom nem is lehet más, mint gyűjteni, találni, nyitott szemmel nézni, lelkiismeretesen megfigyelni, gondosan jegyezni s a többit azokra bízni, akik tehetségüknél, tanultságuknál, helyzetüknél fogva hivatottak a szigorúan tudományos munkára”.¹¹⁵

Ne vitatkozzunk most azon, hogy mennyire túlzott ennek a megállapításnak az első része s mennyire van igaza a utolsóinak? Megcáfolni könnyű volna éppen azokkal a publikációkkal, amelyek Móra Ferenc

¹¹³ Utazás a földalatti Magyarországon. 24—25. l.

¹¹⁴ U. ott 26. l.

¹¹⁵ Ethnográfia-Népelet. 1932. 54. l. — Tréfásan mondja egyik írásában: „Nagy könyv kellene ahhoz, majd meg is írja azt egyszer valaki, ha megint jó világ lesz s én már előre gratulálok az akadémiai tagsághoz, ami azért bizonyára kijár. Én késszen hagyok rá mindent, ásatási naplót, térképet, fotográfiákat, cserépből, kőből, bronzból való keresztlevelezett himmi-hummik százait meg ezreit, öneki csak éppen az észit kell adni hozzá, amivel rendszerbe zavarja az egészet. Hiszen utóvégre ha nekiveselkednék, én is össze tudnék szedni egy kis szisztematikus fantáziát, de nem is való az ilyen parasztrégészhez, meg nem is vagyok én olyan telhetetlen ember, hogy mindent eldolgozzak az utódaim elől. (Utazás a földalatti Magyarországon. 256. l.).

tollából jelentek meg.¹¹⁶ De hogy ő így érezte, azt kétségbevonni nem lehet. Valósággal elv volt nála, amelynek gyakorlati alkalmazását mindennél jobban bizonyítja az, hogy a szegedi múzeumnak nemcsak az ajtaja, de minden szekrénye is nyitva volt a tudományos kutatók előtt, akár itt, akár otthonukban akartak dolgozni.¹¹⁷ És ez a tény többet jelent a magyar régészet számára, mint az illusztrációk nélkül megjelenő publikációk.

De másik oka is van, s talán inkább ezt lehet elfogadni. Ő maga írja 1909-ben,¹¹⁸ amikor még több mint egy évtized választotta el attól a nagyarányú szépirodalmi munkásságtól, amellyel örökre beírta a nevét a magyar irodalomtörténetbe, de amellyel — népszerűsítő közleményei révén — a régészetnek is igen hasznos szolgálatot tett: „Minálunk mindenhez érteni kell az embernek s nem szentelheti magát egy munkának. Két hétig érmeikkel vesződik az ember, aztán három napra átalakul madár tudóssá, egy hét múlva kövületekkel bajlódik, aztán kibubózik belőle az etnográfus, tíz napig régészkedik s mindezen szép tisztségek mellett állandóan könyvtárnok a nyilvános olvasóteremben, amelynek évente 10—12 ezer olvasója van”. Ez, a vidéki múzeumainkra mindmáig annyira találó megállapítása még jobban kitűnik Tömörkényről szóló megemlékezéséből, amellyel nemcsak elődjének hű képét rajzolja meg, de a vidéki múzeumoknak mindenkor félreértett célját és rosszul magyarázott rendeltetését is körvonalazta, meg nem értett tanulságként talán még a mi utánunk következő nemzedék számára is.

Közel harminc évig ásatott Móra Ferenc a szegedi múzeumnak,

¹¹⁶ Móra Ferenc régészeti vonatkozású munkái: *Ásatás a szegedőtömösi Anjou-kori temetőben*. A. É. 1906. 18—27. l. — *Ásatás a Feketeszélen*. A. É. 1906. 439—441. l. — *Szegedvidéki leletekről*. A. É. 1908. 361—371. l. — *Bilisicsi ásatásokról*. A. É. 1908. 429—430. l. — *Az Alföld tudományos meghódítása*. Erdélyi Múzeum. 1909. 118—120. l. — *Tömörkény István*. A. É. 1917. 218—22. l. — *A csókai őstelepről*. Dolgozatok, 1925. 18—25. l. — *Lovassírok Kunágótán*. Dolgozatok, 1926. 123—135. l. — *Roska: Az ősrégészet kézikönyve. I.* Dolgozatok, 1927. 226—228. l. — *Magyar könyv a neolitikumról*. Roska Márton: *Az ősrégészet kézikönyve. II.* Dolgozatok, 1928. 307—310. l. — *A Városi Múzeum és Somogyi-könyvtár*. Szeged, 1927. 292—309. l. — *A szegedi Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum*. Közművelődés, 1929. 225—228. l. — *Ismeretlen típusú edény Lebőről*. Dolgozatok, 1930. 159—162. l. — *Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben*. Ethnográfia-Népélet, 1932. 54—68. l. és A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai II.

Az általa szerkesztett „A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai” sorozatában eddig a következő dolgozatok jelentek meg:

I. *Sebestyén Károly*: Rejtélyes csontok népvándorlaskori sírokban.

II. *Móra Ferenc*: Néprajzi vonatkozások a szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben.

III. *Banner János*: A Marosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei.

IV. *Sebestyén Károly*: A szegedi Szent Demeter templom. — Szegedi tüzelő- és fűtőberendezések a XVIII. században.

V. *Sebestyén Károly*: A magyarok íjja és nyila.

¹¹⁷ Azt hisszük, elég e tekintetben a jegyzetekben felsorolt irodalmi adatokra hivatkozni.

¹¹⁸ Erdélyi Múzeum. 1909. 120. l. és A. É. 1917. 218—222. l.

messzire kitolva azokat a határokat, amelyeket az elődök maguk elé rajzoltak.¹¹⁹ Irányította, vezette a munkát s maga is dolgozott kitartó szorgalommal még akkor is, amikor mindenki — talán ő maga is — tudta, hogy ez után a munka után már nagyon közel van az örök pihenés. A felhalmozott régészeti anyaggal továbbra is vezetni fogja a munkát, mert a gazdag anyagnak publikálása kötelesség.¹²⁰ Ennek teljesítése terén első lépés az a két dolgozat, amely e folyóirat hasábjain egyidejűleg jelenik meg Török Gyula és Bartucz Lajos tollából. Úgy hisszük, hogy a hatalmas régészeti anyag publikálása, olyan emléket állíthat Móra Ferencnek, amilyen méltó ahhoz a nagy szolgálathoz, amelyet ásatásaival és a régészet népszerűsítése terén kifejtett munkásságával a magyar régészet ügyének tett. Mert „az ő ásatásai vitték bele az ősök sírjainak kutatását, ragyogóan megírt cikkeken keresztül, az ország művelt közönségének érdeklődésébe“,¹²¹ ami még ezután fogja megteremni hasznos és valóban kíváncsi gyümölcsét.

*

Az INSTITUT INTERNATIONAL DE COOPERATION INTELLECTUELLE kiadásában megjelenő „Office des instituts d'archéologie et d'histoire de l'art“ c. folyóirat 5. számában jelent meg Dr. Buday Árpád közleménye: „*L'archéologie et l'histoire de l'art à l'Université Hongroise des Sciences François-Joseph*“ címmel. Ez a közlemény általános képet rajzol az intézet alakulásáról, szervezetéről, mai működéséről. Természeténél fogva csak érinti azokat a tudományos eredményeket, amelyeket az intézet szegedi működése alatt elért s csak éppen megemlíti, hogy az eredmények publikálására folyóiratot is tart fenn.

Ennek a közleménynek kiegészítésére irtuk ezt az összefoglalást, amely kettős célt szolgál. Meg akarja ismertetni az intézet munkáját és az elért eredményeket, de egyúttal teljes bibliográfiáját is nyújtani akarja a folyóirat eddig megjelent 12 kötetének, korok szerint csoportosítva az értekezéseket, akár az intézet, akár külső munkatársak vidéki gyűjteményekben végzett munkájáról számolnak be. A *jegyzetekben* közölt bibliográfia minden olyan munkát megemlíti, amely az intézetben készült, vagy annak munkájába bekapcsolódik, de *dőlt betűvel csak azokat emeljük ki, amelyek az intézet folyóiratában jelentek meg.*¹²² Így ebből

¹¹⁹ Sebestyén Károly: Szeged vidékének régészeti térképe. 1922. Kézírtas térkép a múzeum régiségtárában.

¹²⁰ Ezt kívánja két nekrológja is. Az egyik Márton Lajos, a másik Buday Árpád tollából jelent meg az A. É. 1932—33. 194., illetőleg a Dolgozatok 1933—34. 1—2. lapjain.

¹²¹ Tonelli Sándor: Móra Ferenc emlékezete. Városkultúra. 1934. 60. l.

A 61. jegyzethez: Joachim v. Trauwitz-Hellwig: Totenverehrung, Totenabwehr und Vorgeschichte. München, 1936. 97. l.

A 65. jegyzethez: Georg Wilke: Die Heilkunde in der europäischen Vorzeit. Leipzig, 1936. 46. l.

¹²² Ahol csak a kötet római száma s az utána következő lapszám van feltüntetve, mindenkor a Dolgozatok közleményéről van szó.

mind a 12 kötet közleményeit — legalább címük szerint — megismerheti az olvasó.

Erősen hisszük, hogy ez az alkalomszülte visszapillantás nem jelent megállást, hanem a munka fokozottabb folytatását.

*

A Ferencz József-Tudományegyetem archaeológiai intézetének alapítása egyidőre esik az egyetem alapításával. Amikor az egyetem 1872-ben Kolozsváron megkezdte működését, az Erdélyi Múzeum Egyesülettel történt megállapodás értelmében, annak még 1859-ben alapított régiségtára, az egyetem archaeológus professzorának, *Dr. Finály Henriknek* vezetése alá került. Finály halála után *Dr. Pósta Béla* egyetemi tanárnak, az első modern erdélyi archaeológusnak igazgatása alatt állott, aki vezetője maradt mindaddig, amíg a trianoni béke értelmében az egyetemet a románok meg nem szerezték. Az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárával való kapcsolat tette lehetővé azt az egész Erdély területére kiterjedő tudományos munkát, amelynek eredményeként, egy teljesen modern szellemben vezetett és berendezett érem- és régiségtár, képzőművészeti gyűjtemény és néprajztár maradt Kolozsváron, amelynek működéséről 1910-től 1919-ig a francia nyelven is megjelent, gazdagon illusztrált „Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából” c. folyóirat, tájékoztatta a tudományos nyilvánosságot, azon a nyomtatásban is rendszeresen megjelent évi jelentésen kívül, amely a Múzeum-Egyesület, illetőleg az egyes gyűjteménytárak munkájáról a nagyközönségnek is beszámolt.

Amikor az egyetem Budapestre menekült, majd Szegedre került, minden intézetének teljesen előlről kellett kezdeni a berendezkedés munkáját. Az archaeológiai intézetnek kétszeresen nehéz volt a helyzete. A tanszék, Pósta Bélának időközben bekövetkezett halála után üres volt, a helyettesítéssel megbízott professzornak pedig a saját intézetének újjászervezése és berendezése is nehéz munkát rótt vállaira. Hiányzott az a nagyértékű és jófelszerelt hatalmas könyvtár és múzeumi anyag, amely az egyetem minden felszerelésével együtt Kolozsvárt maradt s amely nélkül valóban nehéz volt ezen a téren megmozdulni.

Szegeden már 1883 óta dolgozott a városi múzeum érem- és régiségtára,¹²³ amelynek ásatásait Reizner János, Tömörkény István, majd Móra Ferenc vezették, de az egyetemnek a város tulajdonában lévő múzeummal és könyvtárral semmiféle kapcsolata nem volt. Ennek a múzeumnak fejlődését is megakasztotta a háború s az utánakövetkező anyagi leromlás; közismerten nagyarányú kutatását csak 1924 után kezdhette el Móra Ferenc, körülbelül abban az időben, amikor a Kolozsvárt, Pósta Bélával kezdettől fogva együttműködő *Dr. Buday Árpád* egyetemi tanári kinevezésével, az archaeológiai intézet is új igazgatót kapott, aki e sorok

¹²³ Lásd e közlemény első részében.

írójával együtt 1924 őszén fogott hozzá az intézet szervezésének munkájához.

Mint hogy a régészeti oktatás céljait tartotta szemelőtt, egy pillanattig sem gondolt arra, hogy az archaeológiai intézetnek nyilvánosjellegű gyűjteménye legyen, hiszen a közművelődési célokat tökéletesen kielégítette a Móra ásatásai következtében rohamosan gyarapodó városi múzeum. Csak olyan gyűjtemény szervezésére törekedett, amely az egyetemi oktatás elméleti és gyakorlati céljait szolgálja. Ehhez volt szükséges a megindított ásatási munka, amelynek területe sohasem esett össze a városi múzeum gyűjtőterületével, hanem mindenkor a közelebbi vagy távolabbi környék, mások által fel nem tárt területeire terjedt ki. Az első évek munkáját a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület valóban bőkezű adománya tette lehetővé. Később nagy segítségére jött Hódmezővásárhely város, amely régi néprajzi múzeuma mellett újonnan felállítandó régészeti osztályának szervezésével és vezetésével és ásatások rendezésével az intézetet, illetőleg annak alólírott adjunktusát bízta meg. Ezek az ásatások lehetővé tették, hogy a hallgatóság olyan munkálatokban vegyen részt, amelynek eredményei a neolitikumtól kezdve, a magyar középkorig, az egész Alföld történetének valóságos keresztmetszetét adják s így minden korra nézve felvilágosítást nyújtanak. Hogy ez a munka a magyar régészeti tudomány történetében is jelentős eredményeket tud felmutatni, az egyedül a vidék rendkívüli gazdagságának köszönhető, amely valósággal, ontja magából a különböző kultúrák emlékeit.

Az 1925 óta folyó ásatási munkáról, amely — anyagának feldolgozásával — egyúttal az intézet munkájának is nagy részét teszi, a történelemelőtti és történelmi idők sorrendjében, az alábbiakban számolunk be.

Ásatási területünkön sem a palaeolitikumnak sem a mezolitikumnak emlékei nem fordulnak elő. Így tudtuk ezt a legutóbbi időkig az egész Alföldről. 1935 március 28-án azonban, a szegedi városi múzeumot olyan leletről értesítették, amely eddigi tudásunknak ellentmondott. A Szeged közvetlen közelében lévő Óthalombban, mammut-, szarvas- és lócsontok társaságában, faszénmaradványok közt, napvilágra jutott az első palaeolit-lelet, amely kétségtelenül a *felső palaeolitikum utolsó szakaszából, a magdalénien-korból* származik.¹²⁴

¹²⁴ Banner János: *Az első alföldi palaeolit-lelet.* (XII. 1—13. l., 4 kép, XXXVI. tábla.).

Banner János: *Az Alföld legelső lakója.* (Földrajzi szeminárium. 1935—36. 131—173. l.).

Greguss Pál: *Az első alföldi palaeolit-lelet faszén maradványai.* (XII. 14—25. l. XXXVII—XXXIX. t.).

E kornak dunántúli, erdélyi és bükk-i lelőhelyeivel foglalkoznak külső munkatársaink következő dolgozatai:

Kormos Tivadar és Fleissig József: *A legrégibb ősemléknyomok Magyarországon.* (IX—X. 16—29. l., 6 képpel).

Nem a neolitikum embere volt tehát az első, aki az Alföldön megtelepedett. Ennek emlékei azonban már a mi területünkön is sok helyen előfordulnak. A *neolitikum kultúrája* korántsem olyan egységes, mint amilyennek csak tizenöt évvel ezelőtt is képzeltük. Kultúrák váltják itt egymást, amelyeknek egyrészét a Kárpátok medencéje termelte ki, másrészük, ezen az ősidőktől kezdve valóságos átvonuló területen, idegenből ideszármazva vert gyökeret, vagy megtermékenyítette az itt talált kultúrákat. Bizonyos kérdésekben ugyan még ma sem látunk tisztán, mert jólmegfigyelt lelőhelyeink legnagyobb részén hiányzik a stratigráfia, de a kultúrákat ma már el tudjuk egymástól választani.

Az idősebb lineáris kerámia kultúrkörét vidékünkön eddig még nem sikerült megállapítani. Éppen így hiányzik a bükk-kultúrának I. és II. periodusa, ha ugyan a II. és III. periodus elválasztását újabb leleteink nem fogják — legalább is egyes távolabbi fekvő területekre vonatkozóan — kétségesse tenni. Legutolsó ásatásaink alkalmával, a hódmezővásárhelyi Szakálháton olyan hulladékgyűjteményeket találtunk, amelyekben nemcsak a *bükk-kultúra III. periodusának* jellegzetes díszítésű cserepei, de azok a kiöntős edények is előfordultak, amelyeket eddig csak a felsőmagyarországi barlangoknak a bükk-kultúra II. periodusába tartozó anyagából ismertünk. Éppen ilyen nehéznek ígérkezik a bükk-kultúra III. és a tiszai-kultúra I. periodusának, helyenkénti elválasztása, mert ennek a két egymásból származó kultúrának emlékei, ugyanezen a telepen együtt fordulnak elő s még a tordosi anyagra nagyon erősen emlékeztető díszítésű cserepek is bele vannak keverve ugyanennek a lelőhelynek, stratigráfiailag szét nem választható, anyagába.¹²⁵

Annál több figyelmet érdemel az a másik két telepünk, ahol a *tiszai-kultúra I. periodusának* anyaga, más neolitikus kultúráktól teljesen zavartalanul fordult elő. Ez a két telep, ugyanannak a kiszáradt érnek szomszédságában fekvő két partján, egymástól fél kilométer távolságra fekszik. Az egyik a kökénydombi, a másik a Kiss-tanyai telep, amelynek feltárása nemcsak új edénytípusokkal gyarapította e kultúráról való ismereteinket, hanem a kor életébe is erősen bevilágított.¹²⁶

Mallász József: A solutréen első biztos megállapítása Erdélyben. (IX—X. 3—15. l., 2 képpel).

Gaál István és Szád Andor: A Diósgyőri barlang felsődiluvális kőeszközei és faunája. (XI. 56—75. l., I—II. tábla).

¹²⁵ Banner János és Bálint Alajos: A szakálhádi őskori telep. (XI. 76—96. l., III—XII. tábla és 5 kép).

¹²⁶ Banner János: A kökénydombi neolitikus telep. (VI. 49—158. l., I—XL. tábla és 21 kép.).

— — Adatok a neolitikus lakóház kérdéséhez. (V. 115—131. l., 8 képpel.).

— — Beiträge zur Wohnungsfrage der Theiss-kultur. (Prehist. Zeitschrift. 1930. 184—193. l., 7 képpel.).

— — Ornamentierte Hausverzierung im Neolithikum. (Ipek. 1930. 122—123. l., 5 képpel.).

— — Die Steinzeitlichen Klappen von Gleinitz und Kopáncs-

Mind a két helyen több lakóházat sikerült feltárni, illetőleg az eredeti helyen fekvő omladékokból és edényeken talált bekarcolt díszítések-ből s nem utolsó sorban, a még ma is használatos, tanyai mellékhépiletek formájából rekonstruálni. Nagy segítséget jelentett ennél a munkánál az az oromdísz, amelyet a törmelékek közt találtunk s amelynek díszítési motívumai tökéletesen megegyeznek a kisebb edényeken annyira gyakori s e kultúrára annyira jellemző díszítő elemekkel. A telepeken talált nagymennyiségű vadonélő állat csontja a vadászatról, a szarvasagancsból készült szigonyok és a nagyméretű halcsontok a halászátról tanúskodnak. A kőeszközök a keletfelé irányuló kereskedelem bizonyítékai s egyúttal magyarázóik annak a jelenségnek is, hogy e telep anyagában, ha elvétele is, de megtalálhatók azok a díszítő elemek, amelyek a tordosi kőkori telep anyagát annyira jellemzik. A sírokban talált tengerikagylóból készült karperecek, lyukas gombok, nyakban viselt gyöngysorok és csüngődíszek az Adria vidékével folytatott kereskedelem bizonyítékai. Mindezek igazolják, hogy a telepek nem állottak elszigetelten s ha a tordosi hatásokon kívül más neolitikus hatások nem is mutathatók ki, a távolabbi vidékekkel való érintkezés feltétlenül megvolt, de a kultúra ereje nem engedte más kultúrának nagyobbarányú érvényesülését, ami könnyen megmagyarázható abból a megfigyelésből, hogy az e kultúrfokon álló nép minden szükségletét, a szövés-fonástól az agyagművességen át egész a kőeszközök, csontszerszámok és — ékszerek készítéséig, a telep lakói ki tudták elégíteni önmaguk erejéből. Még az edényfestés sem volt ismeretlen előttük. A keramikus emlékek közül mindenestre legtöbb figyelmet érdemel az az állatfejű csörgő és szalagdíszes oltárka, amelynek bizonyára vallási rendeltetése volt. A telepen talált 17 zsugorított csontváz szegényes melléklettel került a sírba, de némelyiken a festés határozottan kimutatható.

Ugyanennek a kultúrának jellegzetes emlékeit ismertük fel két békésmegyei telepen: a Békés melletti Povádon, ahol a Kettős-Körös csatornája vágta ketté az egykori telepet és a Vésztő melletti Mágoron, ahol az árvíz elleni védekezés alkalmával tárták fel e kultúra emlékeit.¹²⁷

Az intézet első őszentiváni ásatása alkalmával, a bronzkori anyaggal sokszor keverten került elő, az a körömmel díszített durva kerámiai

Kökénydomb. (Altschlesien. 1931. 153—156. l., Taf. VIII. 1 a—c. 2 a—e.).

Banner János: Agyagból készült láda a neolitikumból. (Arch. Ért. 1931. 253—257. l., 138—140. kép.).

— — Neolitikus telep a kopáncsi Kiss-tanyában. (IX—X. 30—43. l., I—IX. tábla.).

Gaál István: A háziasítás legkezdetlegesebb fokának bizonyítékai a Tiszaparti ásatásokból. (VII. 232—233. l.).

— — A hódmezővásárhelyi neolitikus telep gerinces maradványai. (Annales Musei Nationalis Hungarici. 1931. 259—277. l., 3 képpel.).

¹²⁷ Banner János: A tiszai-kultúra két ismeretlen felőhelyéről. (Arch. Ért. 1903. 220—225. l., 142—146. kép.).

anyag, amelynek hovatartozandósága sokáig kétséges volt. Előfordult ez az anyag innen távolfekvő Békés- és Torontál-megyei telepeken is, de különállását éppenúgy nem ismerték fel az ásatók, mint ahogy első előfordulása alkalmával magunk se láttuk tisztán. A Hódmezővásárhely-kopáncsi Zsoldos-tanyában végzett ásatások alkalmával ennek a kultúrának emlékei minden más, közeli kor anyagától mentesen, nagykiterjedésű telepen fordultak elő. Egyöntetűségét csak két hallstatti edény és néhány jazig edény töredéke zavarta, de ezeknek erősen elütő anyagát nagyon könnyen ki lehetett választani. Ennek az anyagnak ismeretében ástunk a Hódmezővásárhely-kopáncsi Kovács-tanyában, ahol a Kiss-tanyában talált, tiszai-kultúra I. periódusába tartozó teleptől 300 méter távolságra újra megtaláltuk a körömdíszítéssel jellemezhető kultúra telepét úgy azonban, hogy a két lelőhely közelsége ellenére sem volt a két kultúra anyaga összekeverve. Egyidejűségük lehetetlensége tehát már ezzel is bizonyítva volt. A hódmezővásárhelyi Kotacparton is, más neolitikus kultúrától nem zavarva, találtuk ugyanezt a kultúrát s innen kb. két km távolságra a Hámszárító-dombon még egy helyen. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert az e két telep közé eső, már ismertetett, Szakálháton, bár egyéb őskori kultúrák keverten voltak, ennek a kultúrának legkisebb nyomát sem találtuk. A kultúra önállóságát ezek után már nem lehetett kétségbevonni.

A régebbi leletekről szóló irodalom alapján, mintegy harminc lelőhelyről tudtuk megállapítani, hogy ugyanennek a kultúrának anyagát, vagy anyagát is tartalmazza. Részben a települési viszonyok, részben a motívumok vonalvezetésének alapján, ezt a kultúrát, mint a *tiszai-kultúra III. periódusát* fogtuk fel, de hangoztattuk, hogy ez az időrendi beosztás egyelőre csak a netán eszközölhető biztos stratigráfiai megfigyelés eredményétől feltételezetten fogadható el. Ez a megfigyelés azonban, minthogy alföldi telepeinken — éppen a jobb települési lehetőségek miatt — a terramare-szerű települések ritkábbak, mind a mai napig hiányzik. Ennek ellenére is revízió alá kell venni ezt az időrendi megállapítást, mert a jugoszláviai ásatások eredményei több helyen is azt bizonyítják, hogy ez a kultúra a legalsó rétegekben fordul elő, ami bizonyára nálunk is a neolitikum elejére — talán a bükki-kultúra I—II. periódusával egyidőre — fogja helyezni ezt a kultúrát s természetesen más elnevezést is kap. (*Körös-kultúra.*)

Az általunk feltárt és fennebb már említett négy hódmezővásárhelyi telepen és több még feltáratlan lelőhelyen is, ugyanazokat a jelenségeket figyelhetjük meg. Nagyméretű hulladék-gödrök, kisebb bemélyedések, elvéve nagykiterjedésű lakásomladékok és vastag folyami kagyló és csigarétegek jellemzik a telepeket, amelyeken mindenkor csak egy réteg állapítható meg. Ha más, későbbi kultúrák emlékei is előfordulnak, azok csak szórványosan, de sohasem rétegesen jelentkeznek. Az anyag szétválasztásának tehát csak tipológiai alapja van, de ehhez, minthogy magában, zavartalanul is előfordult, kétség nem fér. A gödrök mindig szabálytala-

nok, sokszor rendkívül mélyek és nagykiterjedésűek. A temetkezés — eddig mintegy 30 sírral — mindig a hulladék-gödör anyagába történt s külön sírokat soha sem találtunk. A csontvázak mindig zsugorított helyzetben fekszenek, de mellékletük csak a legritkább esetben van. Irányításukban semmiféle szabályszerűséget kimutatni nem lehet. A lakások, egészen primitív, tetőszerű kunyhók.

A kultúrát nagyobb méretű edények is jellemzik, amelyeken domborműves szarvas-állat ábrázolás is van, amelynek totemisztikus jelentősége bizonyára az állatok tejelésével és szaporodásával van kapcsolatban. Az egész leletanyag inkább állattenyésztő, mintsem földművelő kultúráról tanúskodik. A durva, nagyobb méretű edényeken kívül a három-négylábú edények s ugyanilyen mécsesek a vezető típusok, amelyeknek nagyobb része rendkívül gondos kidolgozású. Igen sok a magastalpú edény, az asszimmetrikusan elhelyezett fülű, magasnyakú edény; a tökéletes bombaformájú és kisméretű kétszájú edény is előfordul. Gyakoriak az agyagból formált időlok, melyeknek hasonmásai a thessaliai lelőhelyeken fordulnak elő. Igen jellemzőek a csontból faragott kanalak, a szépszámmal előkerült pintaderák, amelyek területünkön, de tudunkkal az egész Alföldön is, csak ezzel a kultúrával fordulnak elő. Távoli befolyásról csak az egyes sírokban talált, tengeri-kagylóból készített karperec tanúskodik. Feltűnően gyakoriak a paradicsomalakú nehezekek és a különböző formájú, de nyéllyuk nélküli balták. Az edényfestést ez a kultúra is ismeri.¹²⁸

A *badeni-kultúra* hovatartozása — átmeneti jellegénél fogva — még ma is vitás. Vannak helyek, ahol ezzel az anyaggal már fémeszközök is fordulnak elő. A mi területünkön ez a kultúra egyelőre csupán három lelőhellyel van képviselve.¹²⁹ Összintívanon a legjellegzetesebb darabok olyan hulladék-gödörökből kerültek elő, amelyekben Tordosra és Vinčára emlékeztető töredékek is előfordultak. A hódmezővásárhelyi Bodzásparton

¹²⁸ Banner János: Adatok a körömmel díszített edények kronológiájához. (Arch. Ért. 1929. 23—34. l., 11—16. kép.).

— — A neolitikum Szarvason. (VII. 61—73. l., térképpel.).

— — A kopáncsi és kotacparti neolitikus telepek és a tiszai-kultúra III. periódusa. (VIII. 1—48. l. 1—XLI. tábla.).

— — Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. (IX—X. 54—84. l., XI—XIII. tábla.).

— — Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. (XI. 97—125. l., XIII—XXII. tábla.).

Párducz Mihály: A hódmezővásárhelyi-kotacparti neolit-telep és rézkori temető. (VIII. 103—111. l., XLII—XLIII. tábla.).

Török Gyula: Kőkori telep a hódmezővásárhelyi Hámszártó csárda helyén. (XI. 238—239. l.).

Hollendonner Ferenc: A kopáncsi és kotacparti telepek faszeneinek anthrakotómiai vizsgálata. (IX—X. 303—306. l., 4 képpel.).

¹²⁹ Bálint Alajos és Párducz Mihály: Újabb őskori telep Összentiván határában. (IX—X. 44—53. l., X. tábla.).

Banner János: A badeni-kultúra emlékei Hódmezővásárhelyen. (XI. 126—144. l., XXII—XXV. tábla.).

pedig az aeneolitikumot jellemző, félig átfúrt, bütykös edényekkel és átfúrt talpcsövekkel együtt találtuk, ami — még ha bolygatás következménye volna is — alig kétségsbevonható bizonyítéka a két kultúra közvetlen érintkezésének. Néhány töredék egyenesen arra enged következtetni, hogy ezek a bütyökfülek, a jellegzetes badeni díszítésekkel, már ebben a kultúrában előfordulnak. Az edényformák közül egyelőre csak a pontsorokkal díszített tálak és a szabálytalan ellipszisformájú, nyakas edények fordultak elő, a kisméretű, de feltűnően magasfülű edényeken kívül. Temetkezést területünkön még nem találtunk.¹³⁰

A hódmezővásárhelyi Kotacparton a tiszai-kultúra III. periodusának töredékei közé beágyazva két temetőt találtunk, amelyeknek karaktere, bár mind a kettőben zsugorítva feküdtek a csontvázak, teljesen elütő volt. Mindkettőt más-más edénytípusok jellemzik, de mindkettőből hiányoznak a fémtárgyak.

Az egyik temető éppenúgy *aeneolitikus eredetű*, mint az a néhány finomiszapolású, szűrkeszínű, aprófülű edény, amely a kökénydombi telepen, szórványos leletként került elő.¹³¹ A sírok irányításában itt már van bizonyos törvényszerűség, amennyiben mindenkor a felkelő nap az irányadó, amit a keleti iránytól való néhányfoknyi eltérés is igazol. Ezekben a sírokban úgy az átlukasztott talpcsövek, mint a lapos tálak is előfordulnak, de sohasem hiányoznak belőlük azok a hengeresnyakú, öblös alsótestű edények, amelyeken éppen a nyak kezdetén helyezkednek el az alig átfúrt pici fülek. A feltárt 16 sír mindegyikében megtaláltuk ezeket a vezető példányokat, már amelyikben egyáltalán volt melléklet. Ugyanitt településnyomokat is észleltünk. A szakálhádi Diószegi-tanyában e korból származó hulladék-gödröket és egy gazdag sírt tártunk fel.¹³²

Az ugyanezen a telepen talált, de a sírmezőtől mintegy 100 m távolságra lévő *rézkori* temető anyaga egészen más. Ha hiányoznak is belőle

¹³⁰ A neolitikumról szólnak, de nem az intézet munkájáról számolnak be a következő közlemények:

Móra Ferenc: *A csókai őstelepről*. (I. 18—25. l., térképpel és 1 képpel.) Egyik csókai koponyáról lásd: II. 179. l.

— — *Ismeretlen típusú edény Lebőről*. (VI. 159—162. l., XLI. tábla.).

Ferenczi István: *A tordosi őstelepen talált kőszerszámok anyaga*. (I. 94—96. l.).

Roska Márton: *Erdély neolitikumának stratigráfiája*. (XII. 26—51. l., 15. kép.).

Krecsmárik Endre: *Kálászrajzok neolitikori edénytöredékeken*. (III. 221—225. l., 3 képpel.).

Schupiter Elemér: *Neolitikus telepek Szentes környékén*. (VII. 54—60. l., XII. tábla.).

Zalotay Elemér: *Csongrád vármegye őskori települése*. (VIII. 49—102. l., térképpel.). Doktori értekezés.

Czögler Kálmán: *Édesvízi kagylók szegedvidéki régészeti leletekben*. (IX—X. 298—303. l., 1 képpel.).

Lengyel Endre: *Égetett cserépedények közettani vizsgálata*. (IX—X. 306—311. l., térképpel.).

¹³¹ VI.; XV., XVI. tábla.

¹³² IX—X.; 68—73., ill. 80—83. l. és XVII. tábla.

XI.: 100—102. l., XXII. tábla 1—14. kép.

a rézkések és a márványgyöngyök, amelyek e kor temetőit annyira jellemzik, az edények alakja határozottan eldönti a kora-rézkorba tartozást. Lapos, vagy kissé mélyülő csészék, durva, virágcserepformájú fazekak, alacsony talpú, öblös nyakas edények és az ú. n. tejesköcsög-formájú, peremükön piciny szalagfülekkel ellátott edények tartoznak e sírok formakészletébe, a néhány férfisírban előforduló, hosszú kovapengén kívül, amely mindenkor a fejen, vagy annak közelében volt elhelyezve. Ezeknek a temetőknek is megvan a maguk sajátos formája a kerámiában. A tejesköcsög-formájú edény egyetlen sírból sem hiányzik. A temető 26 sírjában egészen szabályszerű irányítást találtunk, amely az aeneolitikus temető sírjaival egyező, de még azzal a mindenkor betartott szabállyal bővül, hogy a férfiak mindig a jobb, a nők mindig a baloldalukon fekszenek.

Hasonló anyagot találtunk a magyardombegyházi rézkori temető néhány feldúltan kapott sírjában, ahol azonban a jellegzetes rézkés is megvolt. Ennek a kornak emlékét képviseli az a magányosan talált rézkés is, amely a kopáncsi Kiss-tanya, tiszai-kultúra I. periodusába tartozó, telepének egyik kémelő-árkában, szórványként fordult elő. A szakálhátú rézkori sírban, a jellegzetes edényeken kívül lapos rézbaltát is találtunk.¹³³

A réz- és bronzkor közötti átmeneti időből csak néhány sírt találtunk az őszentiváni bronzkori temető legkeletibb sarkában s néhány stratigráfiailag is elválasztható edénytöredéket az őszentiváni nagykitérjedésű telepen. Talpcsőves edények és apró bütykökkel díszített csészék jellemzik ezeket a sírokat. Éppen ezek a nagyon elütő edényformák teszik indokolttá, hogy a sírokat korrendben is el kell választani a többi sír és a telep egyéb anyagától.¹³⁴

Az őszentiváni bronzkori temetőben 33 sírt tártunk fel, de az intézet dolgozta fel összefoglalólag a Móra Ferenc által feltárt pitvarosi temető 49, a szőregi temető 229, a deszki temető 83 és a még Reizner János által feltárt óbébai temető 14 sírját. Ez az öt temető, rendkívül gazdag és változatos keramikus anyagával és az azzal keverten előfordult nem nagy fémannyaggal együtt ennek a területnek egész bronzkorát új megvilágításba helyezte. Itt vált először lehetségessé a keramikus anyagnak éppen a Reinecke-féle kronológiában feldolgozott fémanyag alapján való,

¹³³ VIII.: 106—109. l., XLII—XLIII. tábla. — IX—X. 57—64., ill. 76—80. l., XV—XVI. tábla.

XI.: 85—87. l., 5 kép.

Banner János: *Rézkori leletek Magyar-Dombegyházán*. (IV. 301—304. l., 2 képpel.). Nem az intézet munkájáról számolnak be, de e kor anyagával foglalkoznak a következő közlemények:

Zalotay Elemér: *A Szentes-kistőkei rézkori temető*. (IX—X. 85—92. l., XX—XXII. tábla.).

Kiss Vilmos: *A pusztasivánházi és konyári korarézkori temetők*. (VIII. 274—275. l.).

Nischer Falkenhof, Leonore: *Kupferzeitliche Keramik von Nyitraudány*. (VIII. 271—273. l., LIII. tábla.).

¹³⁴ IV.: 22. kép.; 10., 14., 15., 26. és 31. kép.

V.: 20 kép.

tökéletes szétválasztása. Ennek a szétválasztásnak eredményeként nem lehet egyetlen bronzkori periodus emlékeinek tekinteni, de nem lehet a zsugorított temetkezést sem a bronzkor első periodusával lezártnak tekinteni.

A vizsgálatok arról győztek meg, hogy az edénytípusok tanúsága szerint, az óbébai temető a bronzkor I., az őszentiváni, a már említett átmeneti sírokat nem számítva az I., a pitvarosi ugyancsak az I., a szőregi az I. és II., a deszki, néhány aeneolitikus sírt leszámítva az I. és II. periodusba tartozik. A sírokban talált gazdag edényanyagban 45 főtípust tudunk megkülönböztetni, míg a kronológiai meghatározás szempontjából rendkívül fontos fémtárgyak és egyéb mellékletek típusainak száma 66. Meg kell jegyeznünk, hogy a szőregi temető egy-két sírjától eltekintve, valamennyi zsugorított helyzetű csontvázat tartalmazott. A néhány sírban talált égetett temetkezés egészen más típusú edény mellékletekkel volt felszerelve.

Ugyancsak ez a tipológiai feldolgozás tette lehetővé az őszentiváni telep pontos korának meghatározását, de a Roska Márton által feltárt szemlaki és perjámosi, valamint a Tömörkény és Reizner által feltárt rábéli és a Móra által részben feltárt szőregi telep korának meghatározását is. Ezek közül csak a szemlaki és perjámosi adott stratigráfiát, amelynek edénytípusai, időrendben is megfelelnek a most felállított kronológiának. A többi telep egyrétegű. Az őszentiváni telepen 83 hulladék-gödröt tártunk fel, amelyekben a már említett tiszai III. cserepeken kívül, legnagyobbbrészt bronzkori edények töredékeit találtuk, amelyek részint az I., részint a II. periodusba tartoztak. Itt-ott még magyar középkori anyag is volt hozzákeveredve. A perjámosi és szemlaki telep is hasonlókorú cserepeket tartalmazott, de a szőregin későbbi periodusok is képviselve voltak, igen nagyméretű edényekkel. Az óbébai csak az I. periodusban volt lakott. A perjámosi és szemlaki telepeken voltak cölöp-maradványok, de a többin ezeknek nyomát sem találtuk. Olyan földbemélyesztett gödröt azonban találtunk, amelynek falait vastag égettréteg borította.¹³⁵

Ugyancsak a bronzkor I. és II. periodusának keramikus emlékeit találtuk a hódmezővásárhelyi Batidán és Szakálháton. Mindkét helyen feldúlt zsugorított sírok is voltak, de a telepnek szórványos, itt-ott összefüggő emlékei is előfordultak. Ilyenkorú telepnyomokat észleltünk Gor-

¹³⁵ Banner János: *Az őszentiváni ásatások.* (IV. 148—243. l., 84 képpel.).

— — *Az őszentiváni bronzkori telep és temető.* (V. 52—81. l., 21 képpel.).

— — *A görög pyraunos eredete.* Nyelvészeti részét Juhász László írta. (V. 27—51. l., 11 képpel.).

— — *Eine Variation der Hakenkreuz Gefässe.* (Wiener Prehistorische Zeitschrift, 1928. 20—26. l., 4 képpel.).

— — *A kampós kereszties edények egy változatáról.* (Márki-Emlékkönyv. Kolozsvár, 1927. 33—38. l., 2 képpel.).

— — *A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei.* (VII. 1—53. l., I—XI. tábla.).

zsán és a Pernye-halomban is. A Kotacparton és a szakálhádi Diószegitanyában egy-egy feldúlt sírt, a Kökénydombon négy sírt találtunk ebből a korból.¹³⁶

A III. periodusra valló égetett temetkezés nyomait állapítottuk meg a magyarcsanádi Maros-parton és a hódmezővásárhelyi Tatársánc belsejében. E korra vallanak a hódmezővásárhelyi Hunyadi-halomban, szabályosalakú gödrökben talált, sajátos fülképzésű edények és töredékek is. Ez a telep a gátépítési munkálatok alkalmával csaknem egészen elpusztult. A megmaradt néhány hulladékgyűjtő azonban egészen ismeretlen bronzkori anyagot adott.¹³⁷

A bronzkor IV. periodusára mutatnak azok a szórványos leletek, amelyek ugyancsak a Szakálháton fordultak elő. Meg kell azonban jegyezni, hogy e két utóbbi periodus típusait területünkről éppoly kevésbé ismerjük, mint amilyen biztosan meg tudjuk különböztetni a két első periodus emlékeit.¹³⁸

A *hallstatti* kor emlékei csak szórványos leletekkel vannak képviselve területünkön. A hódmezővásárhelyi Kotacparton két egymás-mellett lévő tanyában és a kopáncsi Zsoldos-tanyában találtunk néhány edényt, amelyek a tiszai-kultúra III. periodusának anyagába voltak beágyazva. Semmiféle összefüggő jelenséget nem állapíthattunk meg s egyelőre a sírok után is hiába kutattunk.¹³⁹

Annál szebb eredmény kísért a *La Tène* emlékek utáni kutatásainkat. Ezidő szerint három lelőhelyünk van ebből a kultúrából. Három sírmező, amelyeknek feltárása azért jelentős, mert területünkön eddig meglehetősen gyéren van képviselve ez a kultúra. A három lelőhely elég nagy távolságra van egymástól s éppen ez a körülmény is a mellett tanúskodik, hogy nem az emlékek vannak gyéren, hanem a kutatás nem volt eléggé intenzív, illetőleg a véletlen úgy hozta, hogy ezekre az emlékekre nem sikerült rátalálni.

A békésmegyei Tótkomlóson egy nagykiterjedésű homokbányában

¹³⁶ IX—X.: 252. l. — XI.: 87. l. — XI.: 106. l. — VIII.: 10. l. — VI.: 66. ill. 122. l.

¹³⁷ Török Gyula: *Bronzkori telep a Hunyadi-halomban.* (XI. 153—158. l., XXVIII—XXIX. tábla.).

¹³⁸ XI.: XII. tábla.

Nem a területünkön kiásott, de bronzkori anyaggal és e kor kérdéseivel foglalkoznak a következő közlemények:

Buday Árpád: *A bronz kincsleletek.* (I. 219—222. l.).

— — *Bronzkori áldozóhelyek.* (I. 222—223. l.).

Roska Márton: *A tetétleni bronzkincs.* (IV. 244—256. l., 5 képpel.).

— — *Ásatások az ottományi Várhegyen és Földvárban.* (VI. 163—177. l., 5 képpel.).

— — *A tetétleni bronzkincs.* (VII. 234. l.).

Bálint Alajos: *A kisapostagi bronzkori urnatemető.* (XI. 145—152. l., XXVI—XXVII. tábla.).

Willvonseder, Kurt: *Zur Datierung des Bronzegürtels von Tetétlen.* (XI. 223—226. l.).

¹³⁹ Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. Szeged, 1934. (A továbbiakban *Hmv.* I.). 48. l.

találtak három sírt, amelyeknek egymástól való távolsága azt mutatja, hogy a közbeeső részekben találtak egyáltalában nem jelentették be. Igaz, hogy e kor sírjai sohasem fekszenek szabályszerű elhelyezésben az egyes temetőkben, de az a nagy távolság mégis inkább a szétrombolást sejteti. A síroknak megmenthető melléklete nagyon szegényes volt. Edényeket egyáltalában nem találtak a kinyújtóztatott helyzetben lévő csontvázak mellett, csupán az egyik sírban lehetett néhány cseréptöredéket megállapítani. Apró hólyagos kar- és lábperec, szaruból készült karperec, felfüggeszthető fenőkö és vasfibula volt csak megmenthető, néhány jelentéktelen vasdarab mellett.¹⁴⁰

A szőregi La Tène temetőben 11 sírt találtunk, abból az átmeneti időből, amikor a csontvázas temetkezést a halotthamvasztás szokása kezdte felváltani. A 11 sír közül 4 nyújtott helyzetben volt eltemetve, öt sírban a halottégetésből megmaradt csontrészek, a mellékletek közt, a földre voltak elhelyezve, míg két sírban úrnában voltak összegyűjtve. Ez utóbbiaknak külön melléklete volt, de az egyikben talált összeégetett vasdarabok és karikák mutatják, hogy legalább is a ruházathoz tartozó tárgyakat a halottal együtt elégették. Azokban a síroknak, amelyeknél az égett maradványokat a földre tették, csak néhány tűzben megsérült fibula mutatja az égés nyomait. A többi melléklet sértetlenül került a sírba. Természetesen ugyanez az eset a korhasztó temetkezéseknél is. Egyes sírok feltűnően gazdagok. Korongon készült edények, kardok, lándzsák, kések, ollók, bronz- és vaskarperecek, fibulák, lábperecek egészítik ki a leltárt s néhány orsókarika, amelyeket női síroknak találtunk. A gazdagabb mellékletű sírok, akár korhasztó, akár hamvasztó temetkezés emléket őriztek is meg, mindig feltűnően nagy helyen fekszenek.¹⁴¹

Hódmezővásárhelyen, a Katona István halmában 18 sírt tártunk fel, amelyből három hamvasztásos, tizennégy nyújtóztatott és egy zsugorított csontvázas temetkezés volt. A sírokból ugyanolyan mellékletek kerültek ki, mint a szőregi temetőből, de annak leltárát láncos fibulák és nagyszámú gyöngyök egészítik ki.¹⁴² Ez az itt említett zsugorított temetkezés zárja le azt a kort, amelyben ez a temetkezés a legrégebb időktől kezdve dívott. Igaz, hogy elvéve később is találkozunk vele. E temetkezés okait kutatja, a magyarországi leletanyag ismertetése kapcsán egyik közleményünk,¹⁴³ egy ásatási jelentésünk pedig a tumuluszok szerkezetébe világít be.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Banner János: *La Tène sírok Tótkomlóson*. (IV. 304—306. l., 1 képpel.).

¹⁴¹ Banner János: *A szőregi La Tène temető*. (V. 90—114. l., 17 képpel.).

¹⁴² Párducz Mihály: *La Tène- és népvándorláskori sírok a Solt-Paléban*. (XI. 159—174. l., XXX—XXXI. tábla.).

E korról foglalkoznak a következő közleményeink:

Roska Márton: *Kelta sír Nagyenyeden*. (V. 82—89. l., 3 képpel.).

Márton Lajos: *A korai La Tène sírok leletanyaga*. (IX—X. 93—165. l., XXIII—LVII. tábla, 9 kép.).

¹⁴³ Banner János: *A magyarországi zsugorított temetkezések*. (III. 1—121. l., térképpel.).

¹⁴⁴ Banner János: *Ásatás a Bánkút-Rózsamajor melletti halomban*. (III. 219—221. l.).

Területünkön *római provinciális anyag nincs*, így a klasszikai archaeológia műveléséhez újabb leletanyaggal nem szolgálhat a kutatás. Vannak azonban problémák, melyeknek megvitatásában folyóiratunk is tevékeny részt vett s egyes emlékek magyarázatába egészen új szempontokat vitt.¹⁴⁵

Területünk nagyon gazdag a történelmi korok emlékeiben, de a véletlen úgy hozta magával, hogy a kor emlékei ásonk nyomán gyér számban kerültek felszínre. Éppen ez magyarázza meg azt is, hogy ezen a téren, legalább is újabb feltárásokkal, nem tehetünk olyan szolgálatot a szaktudománynak, mint az őskori kutatás terén. Nem jelenti ez azt, hogy e téren egyáltalában ne dolgoztunk volna. Ahogy a szomszédos Hódmezővásárhely nagykiterjedésű határának a magyar középkorig terjedő történetét a régebbi irodalom és hat évi kutatásunk alapján összeállítottuk¹⁴⁶ s ahogy a szomszédos Csongrád vármegye őskori leleteit, kataszterbe foglaltuk,¹⁴⁷ éppúgy állítottuk össze az Alföld rómaikori emlékeit¹⁴⁸ s a hazai germán leleteket.¹⁴⁹ Az utóbbi munkákat a mellettünk felnövő fiatalok végezték.

Közismert dolog, hogy a Duna-Tisza közti síkságot a római hódítás sohasem hajtotta igájába. Ezen a területen a hódoltság idején a *jazig-szarmata népek* tanyáztak, akiknek hagyatékában, a nagyon erősen túlsúlyban lévő római kisipari termékeken kívül, a Szarmát-síkságról magukkal hozott emlékek is feltalálhatók. A róluk való régészeti ismereteinket eddig úgyszólván csak a sírok anyagából kaptuk, néhány, nem mindig jól megfigyelt, telep anyagán kívül. Hampel nagy munkája, amely hazánk népvándorláskori képét a hagyaték tükrében rajzolja meg, a szarmaták emlékeivel csak éppen érintőleg foglalkozik. A 273 lelőhely anyagával foglalkozó, intézetünkben készült munka, valamint a 15 újabb lelőhely adatait is feldolgozó

¹⁴⁵ Buday Árpád: *Rómaikori leletek*. I. Diploma militare. II. Bronz téglabélyegző. (I. 26—28. l., 3 képpel.).

— — Az ú. n. thrák lovasisten problémája. I. (II. 1—71. l., 44 képpel.).

— — Vítás kérdések: I. Limes problémák. II. Az ú. n. thrák lovasisten problémájához. (III. 123—140. l.).

— — Az ú. n. thrák lovasisten problémája, II—III. (IV. 1—147. l., 54 képpel.).

— — Az ú. n. thrák lovasisten és Rhesos király kérdéséhez. (V. 1—26. l.).

— — Újabb adatok a rómaikori lovasisten ábrázolások problémájához. (VI. 1—47. l., 13 + 4 képpel.).

— — A dypiloni temető halotti lakomás síremléke. (IX—X. 166—182 l., 6 képpel.).

b. á. Régészeti hírek a Hargita mellől. (IV. 300—301. l., 1 képpel.).

Karácsonyi János: Ulpianum kérdéséhez. (IV. 277—300. l.).

Sebestyén Károly: A szegedi vár legrégibb története. (II. 144—157. l., 8 képpel.).

¹⁴⁶ L. 139. sz. jegyzet és Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának 1934. évi ásatásai. Szeged, 1935. (Továbbiakban Hmv. 2.).

¹⁴⁷ L. Zalotay Elemér dolgozatát a 130. jegyzetben.

¹⁴⁸ L. Párducz Mihály dolgozatát a 150. jegyzetben.

¹⁴⁹ L. Török Gyula dolgozatát a 159. jegyzetben.

közlemény a nagy anyagból igen érdekes és megfontolandó eredményeket és tanulságokat von le. Ez a munka az első összefoglalása ennek a sok figyelmet érdemlő anyagnak. Sok problémát vet fel ez a dolgozat s hogy belőlük megoldatlanul is, de az anyag külföldi analógiákkal való egybevetésének lehetősége, ezzel a csaknem tökéletesnek mondható kataszterrel, már lényegesen könnyebb lesz. Egyes részletek stílustörténeti alapon való feldolgozása folyamatban van. Az első közlemény a berlini Collegium Hungaricum kiadványainak 2. köteteként már meg is jelent.¹⁵¹

Ezen az összefoglaló munkán kívül néhány újabb lelőhely¹⁵² anyagának gondos megfigyelésével is hozzájárultunk a kor ismeretéhez. A hódmezővásárhelyi Kopáncson négy helyen is figyelhattunk meg telep, illetőleg temető nyomokat. Ugyanígy Gorzván, Kishomokon, a Pusztán, Kotacparton, Bodzásparton, a Hunyadi-halomban, Aranyágon, Tatársáncon, Kenyereparton, Tancoshalom-dűlőben, Szikáncson, Sarkalyon és Mártélyon, ahonnan négy sírt sikerült megmenteni.¹⁵³

A hódmezővásárhelyi Solt-Paléban tizennyolc gödröt tártunk fel, amelyek közül nyolc, szabályos méhkas-formájú, öt hengeres, három lefelé szűkülő csónkakúpos, kettő teljesen szabálytalan alakú volt. Ezek a gödrök az edénykészítéshez szükséges agyag kitermelésére szolgáltak, a bennük talált nagymennyiségű edénycserép csak azután került ide. Az előkerült igenfinom kidolgozású szürke és vöröscserép anyagot a nyersanyaggal együtt közzétani és technológiai vizsgálatnak vetettük alá, amelynek eredménye meggyőzött arról, hogy az edények nem import áruk, hanem itt és még néhány hazai telepen készültek. A telep korát, az előkerült, pontosan datáló fibulák és érmek alapján, a Kr. u.-i IV. századra tehetjük.¹⁵⁴

A felsorolt anyagon kívül az intézet munkájának eredményeként,

¹⁵⁰ Párducz Mihály: *A nagy magyar Alföld római kori leletei.* (VII. 74—186. l., XIII—XIX. tábla.). Doktori értekezés.

— — *Újabb adatok az Alföld római korának ismertetéséhez.* (VIII. 112—121. l., XLIV—XLV. tábla.).

¹⁵¹ Párducz Mihály: Az első pontus-germán emlékcsoport legkorábbi emlékei Magyarországon. Szeged, 1935. (116. l., 14 tábla.).

¹⁵² Hmv. I.: 49—50. l.

XI.: 128. ill. 137—138. l.

¹⁵³ XI.: 154—155. ill. 157—158. l., XXXVII. tábla 9.

XI.: XXXVII. tábla 3., 11., 13.

XI.: XXXVII. tábla 12.

XI.: XL. tábla 17.

Hmv. 2.: 9. l.

Bálint Alajos: *Jazig sírok Mártélyon.* (IX—X. 183—189. l. 3 képpel.).

Párducz Mihály: *Római kori leletek Csongrádon.* (XII. 52—70. l., XL—XLI. tábla.).

¹⁵⁴ Párducz Mihály: *Adatok az Alföld római kori kerámiájához.* (XI. 175—203. l., XXXII—XLI. tábla.).

Lengyel Endre: *Égetett cserépedények és lelőhelyük anyagának közzétani vizsgálata.* (XI. 226—228., ill. 230—232. l.).

Krupinszky László: *Égetett cserepek és lelőhelyük anyagának technikai vizsgálata.* (XI. 228—229., ill. 232—234. l.).

a következő lelőhelyekről ismerünk jazig sírokat: Hartapuszta, Nagykamarás, Újszentiván, Kiszombor.¹⁵⁵

A népvándorlás korában hazánk területén átvonuló germán népek hagyatékából területünkön eddig csak a *gepidák* emlékeit tártuk fel. Intézetünk ásatásaiból az erős gepida hatásokat mutató bökényi temető 9 sírja érdemel említést, amelyből jellegzetes edények, kardok, lándzsák, csatok és szíjvégek kerültek elő. A Maros partjából, a víz által kiszakított sírokból előkerült fibulák, a gepida anyag előtérbe nyomulásáról tanúskodnak.¹⁵⁶

Több figyelmet érdemel a gorzcai temető, amelynek 32 sírjából tipikus mellékletekkel és I. Justinus aranyérmével datált anyag került elő, amely a sírmező korát a Kr. u.-i VI—VII. századra teszi.¹⁵⁷

A hődmezővásárhelyi Solt-Paléban 6 gepida sírt találtunk. Legnagyobb részük bolygatott állapotban volt, de egynek korhatározó melléklete ugyanezt a datálást engedi meg. Ennek közelében, a Katona István halmában, újabb 7 gepida sírt tártunk fel, amelyeknek tipikus mellékletei kétségtelenné teszik e korba tartozását.¹⁵⁸

Intézetünk dolgozta fel a Móra Ferenc által feltárt s a városi múzeumban őrzött, Kiszombor B. temető gepida sírjait. Ennek a feldolgozásnak összefoglaló része és egy előbb készült dolgozat az első kísérlet a hazai germánanyag népcsoportok szerinti szétválasztására.¹⁵⁹ Az anthropológiai anyagot Dr. Bartucz Lajos dolgozta fel.

¹⁵⁵ VII.: 126. l.

Banner János: *Jelentés a Magyarcsanád-bökényi próbaásatásokról.* (II. 72—122. l., 20 képpel.) és VIII.: 112. l.

— — Nagykarási leletek. (II. 136—143. l., 3 képpel és VIII.: 112. l.). VIII.: 113—114. l.

VIII.: 112. l.

Nem az intézet munkája, de ezzel a korrall foglalkozik e két közlemény:

Csallány Gábor: *Jazig és germán leletek a szentesi múzeumban.* (VIII. 149—166. l., XLVIII—XLIX. tábla.).

— — Újabb jazig temetők Szentes határában. (XII. 71—89. l., XLII—XLIII. tábla.).

Implom József: *Érdekes gyulai lelet* (XI. 234—237. l., XXXIV. 9. és XLI. 13 kép.).

Dornyay Béla: *Kisterenyi leletek a hűnkorszakból.* (XII. 90—100. l. 6 kép.).

¹⁵⁶ II.: 95—104. l. és Leltár 7469. szám.

¹⁵⁷ Banner János: *Ásatások a hődmezővásárhelyi határ batidai és gorzcai részében.* (IX—X. 251—271. l., LXX—LXXIV. tábla.).

— — Der gepidische und slavische Friedhof von Hódmezővásárhely-Gorzsa. (M. A. G. Wien, 1933. 376—380. l., képekkel.).

Gáspár János: *Gepidengräber in Ungarn.* (M. A. G. Wien, 1931. 285—291. l., képekkel.).

¹⁵⁸ XI.: 159—174. l., XXXI. tábla.

XI.: 178—179. l., XXXVII. tábla 1—2.

¹⁵⁹ Török Gyula: *Adatok a magyarországi vandálkérdéshez.* (IX—X. 190—205. l.). — — *A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között.* (XII. 101—177. l., XLIV—LXVI. tábla.). Doktori értekezés.

Bartucz Lajos: *A kiszombori gepida temető koponyái.* (XII. 178—204. l., 16 képpel.).

A szegedi és szentesi múzeum igen gazdag *avarkori* leletekben. Ennek ellenére intézetünk ásatásai során ilyen emlékek alig-alig kerültek elő. Rendszeres ásatásból származik a nagykamarási¹⁰⁰ temető anyaga. A feltárt 26 sírból kengyelek, zabláak, kések, fokokok, csatok, szíjvégek, orsókarikák és gyöngyök kerültek elő. Legjellemzőbbek e kor griffes és indadíszes szíjvégei, amelyek egyik gorzsai temető megbolygatott sírjából jutottak hozzánk.¹⁰¹ A népvándorlás korának ezek a valóban legszebb emlékei egyelőre tehát hiányoznak gyűjteményünkéből.

A szegedi múzeum rendkívül gazdag avar anyagából fejtette meg, de folyóiratunkban közölte Cs. Sebestyén Károly azoknak az eddig fel nem ismert, lapos csontoknak a rendeltetését, amelyek kétségtelenül az új tartozékai.¹⁰²

Honfoglaláskori anyagunk nem nagy, de jellegzetes. Megvan benne úgyszólván minden, ami ezt a kort jellemzi, mert véletlenül olyan gazdag sírokat találtunk, amelyekben a kor igen sok jellemző aprósága megvolt.

Ószentivánról és a bánkúti Rózsamajorból vannak leleteink. Kengyelek, zabláak, pitykék, különféle ezüsből készült csüngődíszek adják e sírok leltárát. Szimbolikus lovassírunk volt Ószentivánon. Nincsenek ezek a sírok éremmel datálva, de annyira ismertek a mellékletek, hogy ezek is elegendők arra, hogy a sírok korát a X. századra tegyük.¹⁰³

Ugyancsak e századnak a végét, vagy a következő század elejét jelenti az a 48 sírból álló sírmező, amelyet a hódmezővásárhelyi Szakálháton tártunk fel. Ide helyezik azok a szegletes pitykék, amelyeknek jellemző formája a honfoglaláskori díszekre hasonlít. Ezt a korai datá-

Nem intézeti germán anyagot dolgozott fel, Csallány Gábornak a 155. jegyzetben már említett közleményén kívül:

Csallány Dezső: *A Szent-lapostói népvándorláskori sírleletek.* (IX—X. 206—214. l., LVIII. tábla.).

Banner Benedek: *A Békéscsaba-fényesi sírmező.* (VIII. 122—248. l., XLVI—XLVII. tábla és egy térkép.).

¹⁰⁰ Banner János: *Népvándorláskori sírok Nagykamárson.* (III. 141—159. l., 9 képpel.).

Krecsmárik Endre: *Koponyák a nagykamarási sírokból.* (III. 160—166. l., 1 képpel.).

¹⁰¹ Hmv. I.: 53. l. Az 1936. évi ásatáskor Bálint Alajos 16 sírt talált.

¹⁰² Sebestyén Károly: *Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban.* (VI. 178—220. l., 9 képpel.).

E korról foglalkoznak a következő közlemények:

Csallány Gábor: *Avarkori és XI—XIII. századbéli leletek a szentesi múzeumban.* (IX—X. 221—250. l., LXVII—LXIX. tábla.).

Greguss Pál: *Milyen színű lehetett a hún ember haja?* (VII. 231—232. l., XXV. tábla.).

Néhány koponyára vonatkozóan lásd:

Krecsmárik Endre: *Jellegzetes koponyák a Szegedi Városi Múzeumban.* (II. 176—184. l., 2 képpel.).

¹⁰³ Bálint Alajos: *Honfoglaláskori sírok Ószentivánon és Bánkúton.* (VIII. 256—266. l., L—LII. tábla.).

lási valószínűsíti a négy lovassír is, amelyekben kengyelek, zabláék, és nyílvevesszőtartó tegezék is voltak.¹⁶⁴

A 66 sírból álló gorzsai¹⁶⁵ temető az előfordult Árpád-kori érmek tanúsága szerint már inkább a XI—XIII. századra mutat. Ugyanerre a korra mutat az a templomalap is, amelyet síroktól körülvéve Ószentivánon¹⁶⁶ találtunk.

Az egész magyarországi anyagra támaszkodik Cs. Sebestyén Károlynak a magyarok íjjával és nyilával foglalkozó közleménye, amely a városi múzeumban készült ugyan, de szintén folyóiratunkban jelent meg s ennek a jellegzetes fegyvernek s minden tartozékának első, tökéletes rekonstrukcióját adja.¹⁶⁷

A XI—XIII. század emlékeit kell látnunk azokban a leletekben, amelyek a hódmezővásárhelyi Gorzsán öt lelőhelyen, Kopáncson, Kakasszéken, Kotacparton, a város belterületén, leginkább edénytöredékek formájában előfordultak.¹⁶⁸ Hasonlókat Ószentivánon, Bökényben és Nagykamaráson is találtunk, de természetesen az egész Alföld telve van velük, hiszen a törökhódoltság előtt — köztudomás szerint — az Alföldön sokkal több község volt, mint ma, de ezeknek kutatása — egy-két valóban szép eredményű ásatástól eltekintve — korántsem kielégítő.

Árpád-kori emlékeink közül legnagyobb figyelmet a bánkúti lovassír érdemli. Egy lovával együtt eltemetett fiatal nő sírjából került elő két kengyel, zabla, hevedercsat, kés, tarsoly-lemezszél, ezüst torques és egy tükör. A kengyel formája a honfoglalás koránál korábbi datálást nem enged meg, úgyszintén a torques sem. A tükör díszítési motívumai, az egymásmellett elúszó halak, tökéletesen idegen minden más nép hagyományában, amely hazánk területén valaha is megfordult. Távolkeleti analógiák a tükör kínai eredete mellett tanúskodnak s ottani elterjedésük legvégső idejével azt valószínűsítik, hogy hozzánk is a tatárjárás idején,

¹⁶⁴ Bálint Alajos: *A szakálháti Árpád-kori temető.* (XII. 205—221. l., LXVII—LXXII. tábla.).

¹⁶⁵ IX—X.: 265—270. l. Antropológiai feldolgozását lásd:

Szirák István és Huszár György: *Beiträge zur Anthropologie Ungarns im XI. Jahrhundert.* (M. A. G. Wien, LXIII. 229—232. l.).

¹⁶⁶ IV.: 162—164. l. — II., 17. és 19. kép.

¹⁶⁷ Sebestyén Károly: „*A sagittis hungarorum.*” *A magyarok íjja és nyila.* (VIII. 167—255. l., 20 képpel.).

Idegen gyűjteményekben levő honfoglaláskori anyaggal foglalkoznak, Csallány Gábornak a 162. jegyzetben említett közleményén kívül a következő dolgozatok:

Móra Ferenc: *Lovassírok Kunágótán.* (II. 123—135. l., 8 képpel.) Ennek antropológiai anyagát lásd: II. 177—178. l., 2 képpel.

Kiss Lajos: *Honfoglaláskori leletek a Jósza-múzeumban.* (IX—X. 215—220. l., LIX—LXVI. tábla.).

Banner Benedek: *XII. századbeli magyar leletek Békéscsabán.* (IX—X. 297—298. l.).

¹⁶⁸ Ezekre lásd: *Hmv. I.*: 54—56. l. és *Hmv. II.*: 9—10. l.

L. 47. jegyzet.

II.: 87. stb. l., 11. 14. kép.

II.: 137—140. l., 1., 2. kép.

a XIII. század derekán juthatott el.¹⁶⁹ Európai sírleletekben egyáltalán nem fordul elő.

Hely- és művészettörténeti kutatásokba kevésbé kapcsolódhatott bele az intézet. A már hivatkozott őszentiváni templomhely megállapításától eltekintve, egyetlen helyen végzett csupán ilyenirányú kutatást. Nagykőrös város költségén ásattuk fel a nyársapáti Templompartot, ahol XV—XVII. századbéli temetőt s közvetlen közelében máig is feltáratlan templomromokat találtunk.¹⁷⁰ Az intézet dolgozta fel a Makó-mezőkopáncsi középkori templomrom restaurálása alkalmával előkerült leleteket.

Helyet adtunk mindig ilyenvonatkozású dolgozatoknak, különösen ha Szegednek, vagy közvetlen környékének valóban kevés műemlékével foglalkoztak.¹⁷¹

Helytörténeti vonatkozásúak azok a közlemények is, amelyek a világháború és az azután következő idők szükségpénzeivel foglalkoznak.¹⁷²

Néhány közleményünk *éremleletekkel*, újabban napfényrejutott és megállapított változatokkal, verőtüvek sziglaival vagy ismeretlen érmekkel foglalkozik.¹⁷³ Egyrészt az éremtani gyakorlatokon résztvevő hallgatóság közös munkája. Külön megemlítést érdemel az a nagy éremlelet, amely Hódmezővásárhelyen, a római katolikus plébánia földjén került elő. Az 1535 darabból álló lelet Szent István, Péter, Aba Sámuel, I. Endre és Salamon királyok ezüst érmeit tartalmazza.

¹⁶⁹ Banner János: *A bánkiúti lovassír* (VII. 186—204. l., XX—XXIV. tábla.).

¹⁷⁰ Banner János: *Középkori emlékek a nyársapáti Templompartból*. (V. 139—147. l. 5 képpel.).

Bartucz Lajos: *A nyársapáti XV—XVII. századbéli koponyákról*. (V. 148—175. l., I—III. tábla és 5 kép.).

Bálint Alajos: *A Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei*. (XII. 222—241. l.).

Ennél az utolsó anthropológiai közleménynél említjük meg valamennyi kor, sőt a mai idők emberi csontanyagával is foglalkozó dolgozatot:

Mátyás Jenő: *A csontvizsgálatok fontossága a régészetben*. (III. 167—187. l., 10 képpel.).

¹⁷¹ Sebestyén Károly: *A szegedi Szent Demeter-templom bontása*. (I. 61—74. l., 4 képpel.).

— — *A szegedi Szent Demeter-templom építés története*. (III. 188—208. l., 9 képpel.).

— — *Szeged középkori vára*. (IV. 257—293. l., 12 képpel.).

— — *Az algyői templom*. (V. 132—138. l., 4 képpel.).

— — *A szegedi Szent Demeter-templom*. (VII. 205—211. l., XXVI. tábla.).

¹⁷² Banner János: *Szegedi szükségpénzek*. (I. 30—60. l., 5 képpel.).

— — *Szegedi szükségpénzek* (pótlás). (II. 224. l.).

Horváth Tibor Antal: *Szegedi szükségpénzek*. (III. 294—296. l.).

¹⁷³ Banner János: *Az átokházi éremlelet*. (II. 169—172. l.).

— — *A Demeter-templomi éremlelet*. (II. 173—175. l.).

Eperjesy Kálmán: *A Kopáncs-pusztai éremlelet*. (II. 158—168. l., 5 képpel.).

Hallgatók munkája: *A C. N. H. 59. sziglái*. (V. 203—206. l., 2 táblával.).

Bálint Alajos: *I. Ferdinánd ismeretlen dénár változatai*. (VII. 227—230. l.).

— — *A hódmezővásárhelyi éremlelet*. (IX—X. 272—296. l., LXXV. tábla és 2 kép.).

A folyóirat célkitűzéseiben a *néprajz* is szerepel, a Kolozsvárról hozott hagyományokhoz híven.¹⁷⁴ A közlemények azonban, egyrészt az egyetemi néprajzi tanszék szervezése, másrészt egy ilyen irányú folyóirat megindulása után lassanként elmaradoztak s inkább csak olyanok jelentek meg, amelyek a régészettel, vagy helytörténelemmel többé-kevésbé kapcsolatban vannak.

Intézetünk elhunyt igazgatóira és munkatársaira való emlékezések¹⁷⁵ adtak alkalmat arra, hogy érdemes munkásságuk ismertetésén keresztül a *régészeti tudomány történetéhez* is szolgáljunk néhány, sokszor nehezen hozzáférhető adalékkal de alkalom kínálkozott arra is, hogy az Erdélyben, még a magyar időkben elvégzett régészeti munkát, pontos adatainkkal igaz megvilágításba helyezzük.¹⁷⁶ De érdekelt bennünket a helyi kutatás története is.¹⁷⁷

Fokozottabb mértékben érezve a munka nehézségeit, *régészeti kutatásunk szervezésének* s a már régen feltárt, de sokszor elfelejtett anyag megközelíthetőségének érdekében is dolgoztunk ki tervezeteket, amelyek annyi más mindennel együtt csupán a történelemé lettek.¹⁷⁸

Az elmondottakból is látszik, hogy az intézet a Kolozsvárról magával hozott tradíciókat megtartva, minden nehézség ellenére is részt kéri magának a kutató munkából. Kitűnik ez nemcsak a felsorolt régészeti tevékenységből,¹⁷⁹ de azok tüzetes feldolgozásáról szóló, a jegyzetekben említett beszámolókból is. Folyóiratunk eddig 12 kötetben jelent meg.

¹⁷⁴ Banner János: *A szegedi halászbárka*. (I. 75—93. l., 16. képpel.).

— — *Halászat a Fekete-Körös torkolatánál*. (II. 210—218. l., 5 képpel.).

Kiss Lajos: *A hódmezővásárhelyi tálasság története*. (II. 185—209. l., 1 képpel.).

Sebestyén Károly: *Szegedi tüzelő és fűtőberendezések a XVIII. században*. (VII. 213—226. l., XXVII—XXVIII. tábla.).

— — *Krassovavidéki színes szövetminták*. (IX. 204—221. l., 12 képpel.).

¹⁷⁵ Buday Árpád: *In memoriam: Findly Henrik, Pósta Béla*. (I. 1—17. l., 2 képpel.).

— — *Dr. Móra Ferenc*. (IX—X. 1—2. l., képpel.).

Banner János: *Dr. Márton Lajos*. (XI. 1—55. l., képpel.).

— — *Krečsmárik Endre*. (VI. 245. l.).

Kiss Lajos: *Dr. Jósza András*. (XI. 222—223. l.).

¹⁷⁶ Buday Árpád: *Széljegyzetek egy régészeti cikkhez*. (V. 176—203. l.).

— — *A magyarföldi límeskutatások*. (A. É. 1929. 58—67. l.).

¹⁷⁷ Banner János: *Régészeti kutatások Szegeden*. (XII. 242—285. l.).

¹⁷⁸ Buday Árpád: *Régészeti kutatásunk megszervezése*. (III. 209—219. l.).

Banner János: *A Magyar Régészeti Kataszteri Intézet szervezéséről*. (VIII. 266—270. l.).

¹⁷⁹ Megjegyezni kívánjuk hogy itt nem emlékeztünk meg, sem az 1935., sem az 1936. évi ásatásokról. Amarról szóló jelentés (tiszai-kultúra I. periodusa, badeni-kultúra, aeneolitikum, bronzkor, hallstatti-kor, jazig és kora Árpád-kori emlékek), anyagtorlódás miatt maradt ki a közlemények közül. Emennek (tiszai-kultúra III. periodusa, jazig és avar emlékek) és a hódmezővásárhelyi ref. gimnázium gyűjteményének, valamint Békés vármegye honfoglalás előtti emlékeinek feldolgozása folyamatban van.

A benne napvilágot látott közlemények száma 148, amelyek 2696 oldalon, mindenkor idegen nyelven is, 592 szöveggközi ábrával és 282 képes-táblával megjelenve szolgálták a régészet ügyét. Készségesen átengedett különnyomataival hat kiadvány sorozat megjelent számait is szaporította s közleményeit olyan helyen terjesztette, ahova egyébként a folyóirat nem juthatott volna el.¹⁸⁰

Dr. Banner János.

¹⁸⁰ A folyóirat két közleménye a Szegedi Alföldkutató Bizottság (II. szakosztály: 4. és 5.), kettő az Egyetem Barátai Egyesületének kiadványa, a Sectio Geographico-historica (Tom. I. fasc. 1.) hasábjain jelent meg s onnan vettük át. A Dolgozatok közleményeit viszont több ízben is átengedtük különlenyomatként:

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára. II. szakosztály közleményei: 1., 2., 3., 6., 7., 8., 9.

Szeged Városi Múzeum Kiadványai: 1., 3., 4., 5., 6. szám.

Csanádmegyei Könyvtár: 4., 5., 10., 32. szám.

Csongrádmegyei Könyvtár: 1., 5., 6., 7., 8., 9., 13. szám.

A hódmezővásárhelyi múzeum régészeti osztályának 1934. évi ásatásai. Nb. Az öt első évről szóló munka is az intézetben készült. L. 139. jegyzet.

A békéscsabai múzeumbizottság kiadványai: 2. szám. Nb. az 1. is az intézetben készült: Banner János: Békésmegye régészei.